

N. IORGA

✻ ✻

NOTE DE DRUM

Prin Germania :: La
Colonia :: Spre Bru-
xelles :: Prin Franța
de Nord la Calais ::
Rînduri din Anglia ::
Oxford :: Windsor ::
Paris :: :: Versailles.

„Neamul Romănesc“

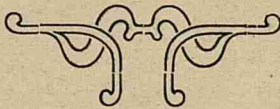
1913

✻ ✻

N. IORGA

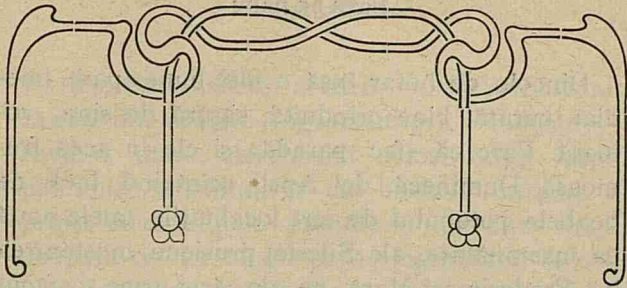

NOTE DE DRUM

„Neamul Românesc“
1913.

NOTE DE DRUM

Prin Germania,

În ploaia primăverii umede ca o toamnă în-
naintată, cu copacii încă negri și povârnișurile
drumului acoperite cu veștejirea pajiștilor altui
an, ce tristă, ce murdară, ce părăsită pare, după
Bucovina noastră, din stațiile căreia pare că s'a
mai înlăturat Jidovimea în halaturi negre, Ga-
liția, regatul polon, de limbă polonă, cu func-
ționari jidovi și învățămînt aproape național po-
lon al monarhiei austriece! Vechile gări ale Com-
paniei «Lemberg-Czernowitz-Jassy», ca și acelea
ce se urmează către Cracovia și mai departe
spre granița germană, cad de putredă bătrîneță
precoce, cu tencuiala galbenă, străbătută de apă,
care se cojește și se sfarmă! Satele sînt rare și,
pe alocurea, rele, orașele în cea mai mare parte
se ascund.

NOTE DE DRUM

Dincolo de hotar însă o altă lume apare, imediat, curată, bine orînduită, sigură de sine, voioasă. Pare că «fac paradă» și ele în acea frumoasă Duminecă de April, scînteind încă de boabele potopului de ieri, localitățile, unele nouă ca însemnătate, ale Silesiei prusiene, moștenirea lui Frederic-cel-Mare, pe ale cărui urme s'a făcut și toată dezvoltarea ulterioară, în veacul și jumătate de la anexare. Centrele de minerii înfățișează, timp de ceasuri întregi, unul după altul, casele de cărămidă aparentă, împodobite cu chenare verzi și albastre, acoperișurile de țiglă tare, proaspătă, stradele lucioase de multă curățenie atentă, imensele fabrici, care, ca niște monstruoase păsări în odihnă și pază, înalță gîturile îndrăznețe ale coșurilor, în care odihna de la capătul celor șapte zile ale muncii a oprit gîititul pripit al fumului negru, ușoarele zbucniri ale fumurilor albe, galbene. Stradele, gările, etichetate comod pe toate fețele, în toate anexele și atenanțele lor, dîndu-se și notația grafică obișnuită, drumurile ce se înfundă în pădurici de înprospătare a aerului, de petrecere curată și veselă zbeguire în zilele de serbătoare, de împărtășire cu poesia simplă și sănătoasă a naturii, sînt pline de oameni de toate vristele cari vreau să-și întrebuițeze bine, pentru suflet ca și pentru corp, aceste cîteva ceasuri cu prisos meritate.

Pe jos, cu biciclete, a căror vază n'a scăzut aice, lumea din orașele îngrămădite ale industriei se revarsă afară, deschizînd setoși ochii, lărgind plămîni, mlădiindu-și cu bucurie mușchii deprinși cu crampele monotone ale unei singure ocupații orî cu lungă pază singuratecă la colțul vetrei saū înaintea leagănelui, după fereștile acelea cu perdele albe, cu mașcate înflorite. Mai departe, în satele vecine, până în fundul zării, se umplu cărările de femei, de fete, de copii, de bărbați chiar, bătrîni și tineri, cari înaintează cu un fel de solemnitate patriarcală, ca și cum și ei ar fi oficiînd, spre depărtata bisericuță cu crucea catolică în vîrf.

Spre amiazi însă, încetează grupele de răzlețe case albe în mijlocul lanurilor pe care mijește a verde sămănătura de toamnă, pe cînd pe ramurile negre ale pomilor despărțitori zbucnesc voioși, aducători de veste bună, cei d'întăiu boboci albi și roșii. Încetul pe încetul, în calea spre Marcă, spre tărîmul cucerit asupra oame- nilor, asupra fiarelor și asupra naturii, pustiul de nisip se face văzut. Sterp de-asupra, pămîntul e fără folos și în adîncimile lui, alcătuite din aceleași fire galbene, rămase de pe urma frămîntărilor de mii de ani ale Mărilor celor vechi. Dar stăpîni și socotiți și harnici ai acestor Ținuturi aū știut să li stoarcă singurul lucru pe care-l

pot da. În păturile hrănitoare își înfige rădăcinile bradul, și acuma vin la rînd, ca o altă oaste a Împăratului, înnoită neconținut, în locul celor ce cad supt secure, prin întăriri nouă, pădurile cu trunchiuri drepte ca făcliile, cu suptirile frunze ascuțite ce par moarte. Ce se desface de pe crengi în ace ruginite se așterne în covor de putregaiu rîșinos și pregătește răbdător ceasurile sămănăturilor viitoare, din care se va hrăni altă vreme. Cea de astăzi, care nu se mușămește cu cartofii scoși din lanurile unde s'aŭ frămînat an de an atîtea îngrășăminte, ca să dea ușorul strat de țernă roșietecă, — cumpără peste hotare.

În apropiere de Berlin cele două milioane ale Capitalei germane se vădesc prin mulțimile în haine de zi mare ce se abat ca fluturii asupra verdeții începătoare din aceste nesfirșite păduri de brad și molift, asupra răcoarei lacurilor din margene, asupra drumurilor de țară, în marginea cărora cele d'întăiu flori, albe, galbene, aŭ răsărit sfioase. Bătrîne împachetate în șaluri, moșnegi cu genunchii nesiguri, familii tinere mîinînd înaintea cu mîndrie gloria căruciorului alb cu dantele, părechii ce-și încetinesc mersul pe gînduri, fete bătrîne care și-aŭ împrietenit două cite două singurătatea desperată... Pe apă luntrile lunecă, pe cîmpii de exercițiu cetele de sport se

ieaŭ la întrecere, ca într'o poiană din codrii se-
culari ai vechii Germanii tineretul «primăverii
sacre», iar la restaurantele-berării de supt ocro-
tirea brazilor se așteaptă cu ceasurile după un
scaun liber.

Sîntem în vastul cuprins negru al stației «Frie-
drichstrasse», și de acest colț de Berlin, către
Universitate, către bibliotecă și Musee, către Ar-
hive, sînt legate luni întregi din viața mea de
studii, acum douăzeci de ani și mai bine. Amin-
tirile de atunci țin mult, fiindcă sufletul, nou
pentru viață, e așa de gata să le primească și
așa de bucuros să le păstreze! Văd, parcă ar fi
fost ieri, asprele zile de iarnă curată, albă, foarte
rece, cu tăietoarele curenți de vînt înviorător
care străbăteau adînc prin mîncei, cu mișcarea
iute a oamenilor deprinși a sta drept în fața nă-
vălirii gerului, cu fața roșie de sănătate și de luptă ;
văd modele naive, purtate stîngaciū pentru cine
venia din critica fină a Parisului ; văd multa
muncă răsărind din orice se întîlnia în cale, per-
fecta disciplină fără vre-o urmă de supunere sclavă
ori de revoltă mocnind ; văd însă mai ales, din
toți ochii, de pe toate fețele, bucuria, marea, ne-
vinovata și sfînta bucurie de a trăi din încordarea
tuturor puterilor, netulburînd însă acea liniște su-
fletească fără de care ce e mai bun în viață, se

pierde. Izvorul rece trecea din fugă, mișca pietre grele, se prăvălia în adâncuri, se rupea în șuvițe luptătoare, se sfărma în miș și miș de stropi zburători, dar unda rămânea de aceeași limpeziciune de cristal și ca fulgi de zăpadă erau improșcă-rile cascadei.

Undeva, într'o casă din Dorotheenstrasse, cu gimnasiul masiv în față, spre care se îndreaptă școlărima bucuroasă, care ar părea în stare să înghită toată învățătura lumii și s'o mistuie, undeva, într'o «pensiune de familie», pe jumătate plină de Americani mulți, de vioaie și dominante Americane, de șireți Iaponesi mărunți, cu strecurările de pisică hoată, privesc această lume nouă, în clara dimineață de Ianuar, în largul stradei drepte, nouă, aerisite și curățite. O fanfară ciudată răsună, fără alarma vibrantă a trîmbițelor, ci numai cu fluieratul aproape cîmpenesc al flautului, cu surdul duruit al tobelor. Clopoței ca la o petrecere de copii sună lîngă cozile de cal și tuiurile turcești ale unei ciudate alcătuirii de metal, care samănă cu un pom de Crăciun încărcat de toate dichisurile lui. Și cu ochi tot așa de mulțămiți, de buni și de ascultători trec, incremeniți în uniformă fără un singur fald ne-reglementar, cu picioarele încordate lovind granitul, soldații cu chivăra ascuțită ai Imperiului victorios. Și mi-e greu să recunosc în acești buni

băieți rumeni, cărora vădit li place meseria, așa de împodobită și așa de respectată, pe barbarii cu cari m'aŭ deprins lecturile franceze, pe morocănoșii purtători de *Pickelhauben*, gata să fure ceasornicele din castele și să împuște la marginea drumului pe țerancele bătrîne ale Franciei învinse, pentru că aŭ știut să nu ajute înaintarea dușmanului!

Universitatea, cu grădinițele ei din față și din dos, ascunzînd chipuri de învățați, — zbîrciturile fine ale lui Hegel, calma demnitate sigură a fraților Humboldt —, cu largul cuprins curat al sălilor așa de bine orînduite, cu perfecta ordine a cursurilor ce se urmau, cu trecerea grăbită a profesorilor — Curtius, Scheffer-Boichorst cu părul de zăpadă, cu ochii așa de obosiți, von Gizycki strîns în căruciorul său de infirm —, cu ascultarea încordată, une ori religioasă, a studenților, cuprindea lucruri și oameni care se deosebiau cu desăvîrșire de ceia ce li corespundea în nervosul, vioiul, plinul de tumult Paris. Asupra tuturor se întindea o largă pace religioasă, un fel de impunătoare obiectivitate ideală, care răsăria și din cel de pe urmă caiet lipit de nasul profesorului miop care cetia, cu totul indiferent la ascultători, dintr'însul. Cu glasul potolit ca un predicator, rectorul Virchow, vestitul fiziologist și dușmanul politic, neînțelegător și nenorocit, a lui Bismarck,

primia în cancelaria cu fereștile înalte ca o biserică și dădea îndreptări și recomandării noului venit, noului inițiat, catehumenului. Și această pace se întindea și mai departe: asupra Bibliotecii Regale din față, cu munca îndărătnică a sutelor de oameni de toate vrăstele, de toate situațiile, cari, cot la cot, smulgeau fapte și adevăruri nouă cărților ce păreau a veni de la sine pe mesele lungi, asupra pieții în care chipul, de Rauch, al lui Frederic-cel-Mare amintea cum se face o țară, prin silinți neobosite și ascultare perfectă de glasul datoriei, asupra Museelor incomparabile ca instalație largă și metodică, asupra sumbrului castel imperial cu fața neagră, dreaptă, simplă ca o profesiune de credință calvină și asupra bunului Dom bătrîn, ațipit, cu mormintele Hohenzollernilor, supt scufia blajină a cupolei sale, pe care în curînd trebuia s'o arunce în aer dinamita unei mari ambiții monumentale. De acolo din castel, în largă piață apărea, la ceasuri știute, pe acea vreme de trăsuri și de cai, careta imperială, care trezia strigăte prelungi, desperate, alergări prăpăstioase pe scări și iuți zingăniri de arme între coloanele corpului de gardă, păzit de marile chipuri de marmură ale vechilor generali ai eliberării din 1813. Palid, mîndru, trece Wilhelm al II-lea, tînăr, numărînd abia zece ani de Domnie, Împărăteasa

pe care abia începea s'o cuprindă vrîsta, zimbitoare din buniî ochi mărunți: copiii împărătești, afară de Moștenitor, care figură cu un început de serioșitate militară în fotografiile din Pasagiu, erau încă mărunți, și aceleași fotografii înfățișau o fetiță zglobie, cu șirețiî ochi de alintare, care e astăzi o logodnică. Iute lunecau roatele pe pavagiul admirabil, și privirile de permanentă maiestate voită se opriau asupra bogatelor prăvălii nouă, între care se deosebiau librăriile și magazinele de artă, apoi asupra palatelor de la Poarta Brandenburgului, cu monumentul grec al victoriei, asupra coloanei cu biruitoarea zeiță de bronz, asupra aleilor, pe atunci înguste și umbroase, pline de părechî sfoase, care căutaî poezia serilor și a grădinilor, ale «Thiergarten»-ului. Iar între aceia cari-l urmăriaî cu ochiî se gășiaî atîția cari suferiseră ca să se poată ridica acele arcuri de triumf, acele trofee de bronz, acele palate ale unui nou Imperiu, de care sute de ani visase națiunea lor, și ei păștraî în inimî pe bunul bătrîn Wilhelm, de fapt cel din urmă rege al Prusiei patriarhale, — se arăta îu Musee populare, ca o relicvie, perina pe care-și odihnise în agonie capul —, pe acel Frederic «cel Nobil», răpit de o boală grozavă în mijlocul bărbăției sale puternice, pe care vrîsta o făcuse înțeleaptă.

Era, pe atunci, în Berlinul, doritor totuși de a ajunge, de a întrece Parisul, o atmosferă de idealism, de tradiții respectate, de bucurie a vieții, de liniște cumpătată și de cuminte măsură.

E oare azi tot orașul din 1890, pe care l-am mai văzut doar în treacăt acum opt ani?

Un val uriaș de mulțime se revarsă spre Unter den Linden. Într'un haos s'au confundat toate clasele, toate situațiile de rang și de avere. În anume privinți numai, samănă cu toții: în dorința de a părea, de a se impune, și într'o grabă tristă, penibilă, care se pare a-i stăpîni pe toți. E Duminecă, sînt la primblare, fabricile ca și birourile și-au închis ușile pe douăzeci și patru de ceasuri, dar totuși nu e aproape niciunul, care, chiar cînd se uită la oamenii de ceară, la monștrii, la afișele de cinematograf din Pasagi, să nu pară chinuit de frica întîrzierii de la o neapărată, grea și puțin plăcută datorie. Până și copiii cari caută o distracție și-au găsit una care cuprinde iuțeală și risc, senzația de primedie și de extraordinară grabă: ei lîneacă pe patine între toate vehiculele care se urmează, se încrucișează, se evită din fuga lor nebună.

Și din acest defileu de tramvaie electrice și cu benzină, de automobile, de motociclete se desface, în locul pocnitului de copite din vremuri,

un vast sunet monoton, rupt doar de hîrșcîiri și de sirene, care nu e așa de tare încît să impuie, să sperie, să zăpăcească, dar care împiedecă orice concentrare de spirit și orice liniște sufletească, în afară de neconținută amenințare a marilor iuțeli. În această muzică modernă, pentru ascultătorii cari poartă o mască de îngrijorare dureroasă, e chinuitorul vîjiit necurmat al unor încordări supraumane către suprimarea spațiului pentru înmulțirea timpului, pentru îngreuierea muncii, punctuală, exactă, neîndurătoare. Și e așa de mare acest vuiet fără variație, fără culoare, fără sens concret, încît mintea îngrozită își închipuie une ori că a dispărut cruțarea naturii față de slăbiciunea ființei omenești și că urechile noastre plăpînde, sufletul nostru slăbănog se umplu de covîrșitorul zvon al mișcării uriașe a lumilor.

Din toate părțile, prin voința Împăratului, a răsărit o lume de statui, mari, autentice și urîte: regi, prinți, generali, cîte o femeie, la rînd pentru paradă. Asupra lor a căzut praful negru al fabricilor, pătrunzîndu-le prin toți porii, batjocurîndu-li maiestatea de marmură, ca de atingerea unor mîni înnegrite de muncă. E ca o răsburare a celorlalți, a celor de azi, cari mardăresc nasuri de eroi și de potențați, cari pun mînuși de funigine pe degetele fine ale doam-

nelor mari, cari-și sprijină brațele pîngăritoare pe catifeaua și aurul hainelor grele. Și, într'un astfel mediu, pare că și acești oameni de piatră ar dori să se coboare de pe socluri și să alerge cu limba scoasă, torturîndu-și trăsăturile, apărîndu-și viața de automobile, către cel d'întăiū tramvaiū de «plăcere».

#

Se lasă seara, pe o strălucită vreme de primăvară, caldă, fără vînt. Valul mulțimii trece înnainte, și același patinagiū de automobile se desfășoară fără sfîrșit în lungul străzilor largi. Deodată la o clădire, apoi la alta, în curînd la toate, se aprind literele electrice care joacă iute, schimbînd afișele de săpunuri engleze, de hîrtii de țigară, de pesmeți à la... Leibnitz. Le vezi întăiū cu oarecare curiozitate, apoi cu oboseală, ca să ajungi în sfîrșit a căuta să scapi cu orice preț de dînosele. Dar ele te urmăresc ca și vijiiul necurmat al roatelor de cauciuc pe luciul asfaltului, și, ca și dînosele, ele aruncă în suflet o neliniște, o iritație și ca un fel de nelămurită teamă.

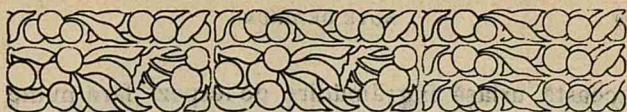
În restaurante se îmbulzesc primblătorii oboșiți ai Duminecii. Într'un colț abia aflăiū unul măi liniștit. Pentru Italiani, Chianti și *spaghetti* pe listă; între oaspeți, și Francesi. Orașul internațional care a crescut în ultimele decenii a ucis multe din vechile întreprinderi patriarhale, cu

caracterul pronunțat german, cu o urmă încă a poeziei veacului al XVIII-lea prusian. În loc, aș răsărit restaurantele strălucitoare și pretențioase ale marilor companii anonime, cu portarul uriaș cusut în fireturi grele, și ici și colo aș venit și aventurierii străini pentru publicul străin, care-și iea tot mai mult reședința statornică saă îndelungată în noua *Weltstadt* recunoscută, pentru splendidele ei Musee, pentru bogatele ei biblioteci — ce masiv se ridică pe Unter den Linden noua clădire fără stil a Bibliotecii Regale! —, pentru învățătura plină de originalitate a profesorilor ei.

Dar vin la restaurantele străine și localnici. Pe încetul, mesele se prind de părechii bucuroase. Nunta se va face cînd se va face și dacă se va face, dar deocamdată e destul de plăcut să se petreacă fățiș, înaintea lumii, viața de o seară, ca buni gospodari cari se iubesc. Mîinile se caută, lunecă pe la spate, ochii se topesc de mulțămire. E ca în vechile *kermesse* ale maeștrilor flamanzi, unde fiecare e prea ocupat de lucrul său ca să se poată scandalisa de ce face aproapele. Și, mai știi?, cu schimbarea totală ce se petrece în omenire, poate că acesta e noul ideal de iubire: la capătul celor șese zile de cîinoasă muncă, ceasul de după primblarea de Duminecă, înaintea tuturor, exhibarea frumuseții saă voiniciei tovarășei, a tovarășului ca exhibarea mîndră a unei

rochiî, a unui mărgăritar, a uuei pietre scumpe. Și, pe urmă, viața e grea, și răspunderea mare! Familia decî va cădea, în această risipă a tuturor datinelor și credințelor noastre, în domeniul arheologiei pioase ! Iar Erosul american, în a șaptea zi după Biblie, îi va lua locul...

La Colonia.

Dimineața, ochii ni se opresc asupra graselor câmpii, totuși neconținut hrănite cu îngrășăminte himice, care merg lin către apa de vechiū hotar și de cruntă dușmănie a Rinului. Caracterul țerii de colonisare, modernă, contemporană, recentă, a încetat. Linia dreaptă, fațada nouă, drumul de curînd pietruit, pădurea coșurilor de cărămidă proaspătă, bucuria vioaie a a unei vieți americane care a început abia, lipsesc aici. În schimb vremile trecute trăiesc încă de-asupra pămîntului și până sus în lumea norilor. De-asupra depozitelor de oameni cari, la ceasul începerii lucrului, iese din cutiuțele lor numerotate, aici mai murdare decît la Oder, se ridică bisericile Coloniei, ale căror temelii se sprijină în ruina templelor coloniei romane, care păzia frontul spre agitata Germanie sălbatecă.

S'ar crede că toată mulțimea de case, care și aici cuprind atîta muncă bine rînduită, că toată

această uriașă îngrămădire de lespezi fără nume și fără caracter, înfățișînd numai calculele sigure ale arhitectului de azi, sînt dominate de avîntul nobil, de sprintena săgetare a turnurilor vestite în toată lumea. Cu toate acestea, de la imensa gară, între prăvălii modeste, prietenoase, pline de mîncare multă și proaspătă, de-a lungul liniilor unui tramvaiu electric oarecare, ticsit de vesele chipuri oacheșe, înaintea squarurilor engleze cu flori răsărind din brazda vie, căutăm zidirea minunată în care sute de ani de muncă veacuri întregi de ingeniositate, de fantasmă și mai ales de rîvnitoare credință fără de margini auz izbutit să prindă într'o arcă de piatră neasămănată, ce pare a fi încremenirea subită a unei întregi vieți, tristă ca a schivnicilor, resemnată ca a mucenicilor, extatică ca a sfinților în zbor spre Domnul, nevinovată ca a fecioarelor cuminți, sufletul uneia din marile națiuni ale lumii.

Iată-o, în sfîrșit, pe piața care e o îngustă stație de tramvaiu, între zidul rotund al gării și lăcașurile fără stil — a clădit fiecare cum a vrut, indiferent dacă în față stătea opera cea mai splendidă a geniului arhitectonic german, — triviala scoică de piatră ieftenă a omului modern. Abia e loc de jur împrejur pentru o grădiniță închisă, unde încep să se rotunzească din tufele lor de frunze tari bobocii azaleelor. De sus, peste urletul

semnalelor și hîrșciitul roților de fier care umplu încunjurimea, picură un ușor zgomot sec, care e tot ce poate ajunge pînă jos din lovitura ciocanelor ce nu și-aû mîntuit încă rostul aici. În lăuntru, unde credincioșii catolici îngenunche pentru leturghie, supt paza țircovnicilor solemnî în grele haine de paradă, se umflă sunetul organelor, suindu-și profunda, vibranta rugăciune către culmile ascuțite ale măiestritelor bolți.

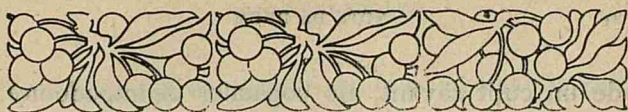
Catedrala de la Colonia se poate admira după fiecare amănunt, ca și după imensa impresie a unei mărimi ce pare nemărgenită mulțămită aceluî amestec de grandioasă concepție și de onestitate migăloasă, de conștiință chinuită și fantasmă liberă în cercul ei restrîns, care dau caracterul și fac farmecul operelor evului mediu, cînd nu existaû încă deosebiriile noastre dintre fond și formă, concepție și execuție, ansamblu și detaliu, ci toate, izvorînd din același instinct, se uniaû în aceeași mare și naiva unitate. O viață de om se poate cheltui în studiul răbdător al imensului material artistic ce înfățișează. Dar și cel mai stăruitor specialist, după ce-și va încheia lucrarea nu va putea zice că a *văzut* catedrala de la Colonia.

Lipsește spațiul, ca o pregătire pentru sufletul ce-și aduce ruga, lipsește încunjurimea smerită a căsuțelor ce se închină, lipsește tăcerea lucrurilor

profane pentru ca singure valurile de armonie ale clopotelor să reverse în larg și să ducă tocmai sus vestea bucuriilor și durerilor noastre.

Nerușinat, veacul nostru cu buzunarele pline și mâinile negre de funingine își face rosturile înaintea sfinților cerului și a regilor legendei. Ei rabdă tot: tramvaie electrice, gări gîlgîind de fum, arhitectură secesionistă, gazdele de lucrători, comune ca o redingotă. Așa va fi tot mai departe, până ce ultima lovitură de ciocan va înceta în vârful turnurilor, unde lucrează numai tehnica modernă și până ce, înlăuntru, din inimă rugăciunea sinceră va fi încetat. Și poate că atunci, de la crucile de aur ale turnurilor din față până la pragul ușilor sfinte, miile de chipuri de granit se vor mișca de grozavul sentiment al înstrăinării lor totale, al inutilității lor desăvîrșite, și trupul lor de frumuseță se va sfărîma în mișcarea fugii pripite către locurile depărtate unde jos pămîntul e plin de flori și sus cerul cuprinde îngeri...

Spre Bruxelles.

Sîntem în Belgia. Ce țară de îngrijită muncă omenească, vioie, veselă, liberă, fără amărăciunea invidiei sociale și fără provocarea sclavului liberat! Pentru dînșii viața pare a fi un șir de probleme, atacate cu încredere, rezolvite cu siguranță și lăsînd în urmă mulțămirea greutăților învinse. Decît Germanii aū mai mult sîngele, decît frații lor în desvoltarea istorică, Olandesi, nervii, iar decît Francesii, acest curaj robust al vietii, care vine de sigur din lungile lupte orășenești, pline de biruinți împotriva baronilor lor și a regilor vecini, care aū înscris pe paginile istoriei nume ca acela de Courtrai. Cel puțin așa mi se pare acum, la intrarea în această mică țară de isprăvi mari.

Nu sînt cîmpii în Belgia, ci numai grădini, fiecare cu împrejmuirea ei, cu șanțurile de apă, cu livezile și heleșteiele ei. Case de cărămidă aparentă, pe care se răstignesc ramurile, schingiuite

de un cuțit savant, ale copacilor de împodobire. Geamurile curate scînteie între privazurile verzi, și fețe sănătoase răsar din mijlocul florilor.

Flandria tota continua urbs, toată Flandra numai un oraș. spune vechea zicală de admirație a evului mediu. Așa e și astăzi, și mai mult decît pe vremuri, cînd drumul nu era al unui rege, ci al castelanului celui mai apropiat. Casele se îndeasă, se înalță; curate străzi drepte se furișează printre ele; firme franceze înșiră litere care înjghiabă nume și lucruri cunoscute. Și, cel puțin de unde privesc eu, mi se pare că este aici soare, lumină, veselie și pentru cei săraci cari muncesc din greu pentru pînea lor.

Starea lor de spirit mi-o vor spune-o gazetele din Bruxelles, care oglindesc gîndurile deosebite cu privire la greva cea mare ce se anunță, acum cînd se vor deschide porțile Exponției, mult timp pregătite, din Gand, și tocmai pentru aceea. S'ar aștepta urletele urii, îndemnurile furioase către răsturnare și ruină, nerăbdarea furtunilor pornite spre distrugere. Și nu e nimic din toate acestea. Nația a chibzuit bine și s'a hotărît cuminte, fiecare după ideile în care a fost crescut, după mediul în care se află după autoritatea căreia i s'a supus și înțelege a-i rămînea credincios. Unii vor asculta și mai departe de «părintele», siguri că îndeplinesc astfel voia lui Dumnezeu, care nu-î

va uita, ci-î va răsplăti anume. Asociațiile catolice și-au făcut toate socotelile, ele sînt sigure de oamenii lor, pe cari nicîo ispită, nicîo amenințare, nicîo contagiune nu li-î vor putea răpi. Socialiștii nu merg la predicî, nu practică decît doar de hatîrul femeilor superstițioase, ei asistă la conferințe în care se recomandă liberarea sufletului de superstiții, dar ei se vor apăra cu pasiune cînd li se va spune că sînt în stare să insulte convingerile pioase ale altora, să-î împiedece de a-și respecta idealul și de a-și urmă povățuirea.

Dacă merg la război, ei n'aŭ un program de totală prefacere subită. Nimeni nu i-a întezit în acest sens. Doar șefii lor sînt oameni de o cultură solidă și de un absolut simț de răspundere. Unii eraŭ contra ideii de grevă, dar s'aŭ supus fără murmur majorității: vor căuta să îmbuneze, să imblînzească măcar ceia ce n'aŭ putut împiedeca.

E vorba numai de cucerirea votului pentru toți: astfel se vor sfărîma de la sine zidurile cetățuiei clericale, oligarhice, în care nu vor să arunce cu piatra răscoalelor. Li se aduc argumente împotriva, și ei caută să adauge argumentele lor. Și-și dau seamă deplin de nevoia ordinii. Nu va fi beție,— Guvernul însuși, condus de cinstiți «reacționari», stăpîniți de ideia dreptului și ei, îngrijindu-se ca, la ziua stabilită, cîrciumele să fie

închise — ; nu va fi foamete, căci pretutindenî s'a organizat, cu ajutorul atîtor burgheşi bogaţi, atîtor fruntaşi intelectuali, distribuţia supei de un gologan ; nu va fi vagabondagiul celor fără lucru, căci s'aşa pregătit pretutindenî frumoase serbări populare, ca pentru o vacanţă meritată a muncii, şi copiii nu vor plînge, căci şi din alte ţeri s'a făcut cererea de a-î adăposti în aceste zile de luptă şi de încercare.

Nu se strigă : jos Regele şi jos armata ! Albert li-ŭ e un tînăr simpatic, foarte iubit ; e un socialist al muncii ca şi al convingerilor. Iar oastea în vechi uniforme napoleoniene, cu înnalţi tineri blonzi, plini de viaţă şi de energie, aceia sînt ţeranii, sînt lucrătorii de ieri şi de mîne, — şi acolo aceasta o ştie fiecare. Mîne ei vor da exemplul unei splendide răbdări binevoitoare, care, unită cu liniştea sigură de sine a omului din popor, va oferi lumii priveliştea mare a unei demonstraţii uriaşe în care interese politice opuse, interese de clase ireductibile vor sta faţă în faţă fără a se vărsa o picătură de sînge. A doua zi după pactul care vă amîna actul decisiv, Expoziţia mult aşteptată se va putea deschide fără ca un blăstăm din partea învinşilor, a jertfiţilor să se amestece în triumfătoarea simfonie a muncii mîndre de roadele ei.

O, Belgie a... Occidentului !

*

Din loc în loc ziduri, grații închid mari parcuri singuratece, dintre copacii în floare ai cărora se înalță castele. Multe din ele, cele mai multe, sînt astăzi reședința bogaților unei plutocrații cu votul plural, orî adăpostul de vară al familiilor doritoare de liniște, care-și închi-riază asemenea vile. Totuși o aristocrație există, urmașă a familiilor vestite din vremuri, ale căror statui împodobesc parcurile Capitalei belgiene, — jertfe ale tiraniei ducelui de Alva : un Egmont, un Horn, conți amîndoi, între alți fruntași de vechiu sînge ales. Dar o aristocrație care nu se închide leneșă și desprețuitoare, cum nu se impune prin singură risipa unui aur pe care nu l-a cîștigat și care poate nu-i aparține în adevăr. Înrudirile cu ceilalți, oamenii cari se ridică, nu sînt rare. Și acesta e poate rostul familiei cu care călătorim : socrul cu o lungă barbă albă. uriaș și sprinten — icoană a răposatului rege de veselă amintire —, ginerele gras, rotund la față, trivial dichisit și, între ei, femeia, o simplă față de țerancă sinceră. «Belgiana» lor discretă sună aspru, șters, fără accent și armonie.

*

Acum văd întăia oară Bruxela. De fapt, aū creat-o regiū Spaniei, prin Cūrtea Margaretei, fīca lui Maximilian, apoi a Mariei de Ungaria, vāduva lui Ludovic cel ucis la Mohács și sora lui Carol Quintul, și guvernatoriū spaniolū, cei

buni și cei cruzi, un Requesens ca și un de Alva. Ani îndelungați, după ce s'a făcut despărțirea necesară de Olanda ireconciliabilă în calvinismul ei, aș împodobit orașul cu splendoarea meridională a Curții lor recea și mîndra păreche de locțiitori regali, Isabela, fiica lui Filip al II-lea, și soțul ei, arhiducele Albert. Și de aici înainte până la răscoala privilegiilor locale împotriva radicalismului filantropic al lui Iosif al II-lea, a fost aici un colț apusean de viață austriacă, o Vienă în mic pe malurile Sennei, cu același rigorism al etichetei, cu aceiași morgă a familiilor mari.

Din tot acest trecut a rămas prea puțin. Din palate, mai nimic în forma originală. Bisericele însă subsistă, întru toate asemenea cu acelea ale Nord-Ostului frances, — înalte turnuri ascuțite de piatră cenușie brodată, miniaturi ale catedralei de la Colonia, — azi cu îngrijire închise, *specialisate* în rostul lor religios de la anume zile și de la anume ceasuri. Vandalismul răscoalelor religioase n'a lăsat urme pe pereții lor,

Dar mai ales a rămas din acest trecut distins și nobil tablourile care alcătuiesc azi una din marile galerii ale lumii. Aceiași meșteri au dat într'insele cele două aspecte ale țerii: săteni, meșterii grași, groși, roșii, voioși, cu păharul într'o mîină și cu cealaltă după gîtul iubitei, ca în sensuala Olandă vecină, — toată Scriptura,

toată fabula, toată istoria e tradusă în grăsimea lor puhabă, în luciul obrazilor rumeni, în gesturile lacome de plăcere —, și, de altă parte, plete lungi, ochi trufași, nasuri coroiete, țepoase bărbii de cavaleri răsărind din fresele făcute cu drotul, Curte credincioasă care încunjură, lângă desfășurarea de cărnuri, de vînături, de fasanî, de fructe a marilor animalierî și pictorî de *genre*, pe stăpîna de la 1600, încremenită în bolnăviciosul ei despreț pentru viață.

Dar mai e o Bruxelă, — și aceia răsare mai des înainte. După trecătoarea unire cu Olanda, ruptă *aici* prin revoluția populară care izbucni la represintația operei «Mazzaniello», — din vremea celui d'intăiū Leopold, așa de sever German lângă dulcea lui regină blondă, fiica lui Ludovic-Filip. Eraū ambițioși oamenii pe acele vremuri! Dovadă acel Palat de Justiție, ca pentru o țară mare, foarte mare, cu enormele lui ziduri de piatră neagră, în care s'aū îngropat atîtea milioane, stîlpi peste stîlpi, terase peste terase, uriașe ferești sumbre peste alte sumbre ferești uriașe. Dovadă acele grădinî tăiate în stil mare, acele squaruri în care se îngrămădesc statuile istorice. Dovadă Palatul Regal, larg desfășurat ca Tuileriile unui Napoleon al III-lea, așa de sever în stil, de monoton în fațadă, încît nu ți-ar veni a crede că după aceste perdele greoaie, eminentamente respectabile, s'aū zbeguit târziile

amururi servile ale unui rege care nu voia să știe că a trecut de șezeci de ani, ci făcea prin iubirea lui tenace ducese și milioane din fetele portarilor de otele, născute undeva prin Bucureștii noștri, pe cînd o regină desprețuită se stîngea în mîndria ei arhiducală și fete creșteaă care erau să ducă în locuri deosebite minți curioase și pasiuni în stare să calce orice prejudicăți. Acum cumintea față bolnăvicioasă a doctorului ducal Karl-Theodor de Bavaria îngrijește copii pe cari cu mîndrie îi arată Belgienii în vitrinele papeteriilor. Sprintenii soldați în uniforme roșii se mișcă răpede de-a lungul grilei, ștafete descalecă înaintea odăii de gardă : cu toate scandalurile peste orice măsură, această simpatică regalitate tînără pare menită să mai dureze încă multă vreme între atîta rep»blicanism de tradiție și între atîta socialism actual.

Contraste sînt și în acest mare oraș, al unui popor liber. Undeva în margene trăiește o plebe ciudată, plină de originalitate și voie bună, de flăcăi și fete cari nu întrebă legea pentru a petrece : se vorbește acolo, cîntîndu-se cîntece de o savoare particulară, o limbă care e un jargon, dar e și un argot de conspirație secretă împotriva bogăției și a ordinii publice. Iar dincoace de Palat, de grădina bătrînă, de chioșcuri și teatruți ușoare, după Ministerele negre

și țapene, se înșiră, cu cîțiva metri de grădini în față, case bogate care-ți amintesc pe cele din Olanda prin reserva mîndră și curată cu care ascund cuprinsul lor de viață socială superioară. Și înaintea lor lunecă tăcute—căci lumea n'are nevoie să fie înștiințată—automobilele care duc de la o vizită la alta, pe cînd în cafenele și berării se pregătește marea încetare a lucrului.

Seara, restaurantele «bune» se umplu de domni în fracuri, de femei foarte gătite; șampanie udă mîncările rare. Nu sînt numai aristocrați acești vizitatori, ci și domni ai finanței orî aventurieri fericiți ai banului.

În această lume de sus bîntuie o strașnică sete de petreceri, de aur, de stăpînire prin lux. Ziarele cuprind dări de seamă despre omorîrea unui negustor de diamante, atras în cursă la vînătoare de doi frați cari aparțineau clasei bogate; aveau tot ce li trebuia ca să ducă o viață în larg. Ba unul din ucigași, perfect cavalier, s'a dus să anunțe «nenorocirea» soției victimei sale, în casa căreia era deprins să vie.

*

Multă lume seara pe străzile largi, în revărsarea crudei lumini electrice. E voie bună destulă pe aici, fără acea dureroasă silință continuă a unei mașini de oțel pornită cu toată puterea resorturilor, care se observă în Berlinul americanizat. Vechiul patriarcalism flamand stăpînește

încă în micile prăvălii prietenoase. Cinematografe «științifice», în care se dau priveliști din calde țeri depărtate, pline de lumină — afară plouă cu găleata —, minuni ale creațiunii și alte lucruri pline de învățătură, atrag multă lume, foarte atentă. Nu se cer atîta scene de aventură sălbatecă, de desfrîu și de patimi sîngeroase. Și, în același timp, prinții capitalului își trec vremea într'un chip pe care «cea de-a doua morală» îl poate scusa, dar toți acești săraci, harnici și cuminiți nu pot să-l ierte. Și aă dreptate!

Prin Franța de Nord la Calais.

Franța... Spre dinsa ne îndreptăm. Sînt douăzeci și doi de ani de cînd n'am văzut-o. Și mi se pare că mă întorc către mine însumi, către cineva mai tînăr, mai vesel, mai îndrăgostit de toate, care am fost eă, pînă nu rostogoliseră asupra-mi acești douăzeci și doi de ani o întregă viață, atîta muncă, atîta suferință și așa de puțină mulțămire... Mă voiă înnoi oare la atingerea cu pămîntul țerii celor d'întăiă și mai rodnice învățături ?

Plouă cu picături reci și cu biete petale albe rătăcitoare. Cea d'întăiă gară a Flandrei franceze e hursuză de tot: neagră, umedă, cu groase deposite de murdării, și pe liniile lucioase trec oamenii cari-și țin pare-că toate năcazurile în spate. Rar s'o fi rîzînd pe aici, și atunci numai cînd din cer se coboară picuri de lumină bucu-roasă.

S'a lărgit cîmpul. Mari întinderi aă aceiași în-fățișare, sînt poate ale aceluiași stăpîn. Ochiul

micului gospodar nu s'a oprit, ca dincolo, cu iubire geloasă asupra fiecărui amănunt, casele nu-ți fac semne de prietenie, din albele perdele între privazuri verzi ca primăvara. Bătrîne, gîrbove, mîncate de mușchiul multor ani, ele privesc cu neîncredere din micii ochi răi ai fereștilor fără podoabe. Te întrebî une ori pe unde se ajunge la ușa ascunsă pe care oaspetele n'o poate găsi ușor. Ceva din evul mediu, din șerbia celui sărac și prigonit pare că a rămas, peste împrăștiarile silnice ale Revoluției Francese, până astăzi.

Spiritul altor secole pare a domni și în orașele din cale, mîndre de catedralele lor străbune. Am trecut în Picardia micilor nobili doritori de isprăvi în lumile depărtate ale cruciatelor, și dintr'un astfel de oraș, ocrotit de Fecioara Maria, din Amiens, s'a ridicat acel tînăr viteaz, rîvnitor de lupte pentru Hristos, de jertfe pentru Cruce, din care s'a făcut un cancelariu al Ciprului, un prieten al Regilor, un cunoscut al Papilor vremii sale, un creator de Ordine noi și un stîrnitor de războaie creștine care a fost Philippe de Mézières, «bătrînul pelerin» care-și mistui zilele în umbra mănăstirii Celestinilor din Paris. Și i-am fost tovarăș pe vremuri, acestui idealist de acum șese sute de ani, pe care l-am întovărășit pas cu pas, dintr'o speranță în alta, de la o desiluzie la altă desiluzie, până la ultima abdicare, în vremea cînd trăiam mai mult cu acest erou al celei d'întăiu

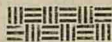
opere istorice a mele decît între p re ii casei din Quartier Latin, în care mă lăsase v ntul de te-r rii.

Lama de o el a Mării sc nteie la orizont, leg n nd p nze, purt nd u or cor bi  înnalte, trime  nd aprige sufl ri de v nt  i mirezme tari. Oamen  din toate țerile se îngrămădesc în cuprinsul unei gări înguste. Hamali se aruncă t cu i asupra bagajelor, l s ndu- i în m n  plăcile de metal nume-rotate. Semnalele vibrează asurzitor în g turile de fier ale vapoarelor gata de plecare. Aici e Calais, dar nu acela care se întrevede în paginile de voioasă rătăcire luptătoare ale lui Froissart, Calais cu ziduri înnalte, ai c ru i burghe i se  nf   ar  cu funia de g t înnaintea lui Eduard al III-lea, regele engles cuceritor, nici Calais recu-cherit de la ur ta  i trista Maria Tudor, care p str  în inimă p n  la moarte numele cet  ii pierdute. Nu, ci Calais oraș nouă, care pofte te prin anun-ciuri pe c mp să fie văzut, Calais sta ie de va-poare  i debarcader al Englesilor vecini, cari a-preciaz  Franța mai  nt ii în libera mișcare fără grijă a micilor săi oameni oache i, cu hainele desb rnate  i neperiate.

Valuri înnalte clatină vaporul fără confort  i găteală,  i pe bănci, pe scaunele înjghebate în pripă din cadre de lemn  i din aspră p nz  de

sacii stau ca înlemnii călători și călătoare de toate vrstele, din cari jumătate încrețesc sprincenele cu anxietate, închid ochii cu desperare pentru un somn mîntuitor ori se lasă palizi ca moartea în voia zguduirii moleșitoare, pînă ce, într'un suprem acces, cei mai greu atinși orbesc, cu picioarele moi, nesigure, către rampa de fier din margene. Trebuie o grea sfortare ca să te smulgi din acest mediu de urită și murdară suferință, ca să te abstragi de la toate pentru a vedea numai valurile tăiate de ascuțișul prorei și cerul de un fraged albastru, pe care trec zboruri albe de alcioni. Calais a perit de mult în urmă, cu linia lată a coastei sale rupte de golfuri, și acum, într'o ceață galbenă-sură, se năzare altă lume, coaste mîncate de valuri, stînci tari și de-a-supra tuturor o înălțime păzind Marea.

Fără semnale — căci doar avem a face cu oameni serioși! — trenul cu vagoanele mici, joase, aducînd puțini călători, căci e numai pentru persoanele ce merg direct la Londra, cale de două ceasuri, și e mai scump —, s'a pus în mișcare.

Rînduri din Anglia.

Acum sîntem acolo, în fața gării mari, a cheiului care se întregește cu bolovanii uriași cărați de vapoare din alte părți, ca toată piatra în care încap bogăția și mîndria Angliei. Neatînsă stă pe vîrf cetatea veche a Doverului, unul din porturile care se cuprindeau sup vechea numire francesă de «Cinque-Ports»: ea își păstrează, cu tunurile gata, toată însemnătatea militară de pe vremuri, și străinii nu pot răsbate fără o voie specială în cuprinsul zidurilor contemporane cu cei d'întăiu regii normanzii, pe cari tot Marea-i adusese și cari se temeau de Mare.

*

Respectul pentru tot ce-a fost, e cea d'întăiu însușire, vizibilă chiar de la început, a vieții engleze. Și atîta e prea puțin. Ceia ce a fost *este*, și toți sînt hotărîți a-l face să fie și în viitor. Toate timpurile se ajută aici. *Și toți oamenii*, oricare ar fi bogăția și sărăcia, nobleța și creșterea plebei, învățătura și ignoranța unuia și a altuia. Peste

timpuri, locuri, interese și capriciile personale o nație întreagă colaborează astfel, trecut și prezent laolaltă, pentru scopuri care sînt numai ale lor, exclusiv și imutabil naționale. Unul e sigur de cellalt, și orice mișcare se sprijină pe acest sentiment de nezguduită siguranță.

Se vede și din felul cum se mișcă toată această mulțime aruncată pe țerm și aceia cari, în cea mai deplină demnitate tăcută, ca într'un salon de lord, îi primesc. Nu-ți mai căuta lăzile dacă ești cunoscător al țerii; domnul roșcat cu șapcă pe cap ți le va aduce, recunoscîndu-te dintr'o mie, la locul d-tale, dacă și d-ta vei ști să găsești, între atîtea trenuri, pe acela în care el e dator să-ți aducă lucrurile, în schimb pentru o plată bună, dar fixă. Dacă vreai ceaiul, cafeaua, omeleta, friptura cu care ești deprins, ajunge să fi telegrafiat la plecarea din Calais: vei mânca și vei lăsa toată fina garnitură a serviciului în tren. Nu te îndoii de nimeni, și nimeni nu se îndoiește de d-ta.

*

Trecem oare prin grădina de plăcere a unui lord strivit de o avere care-î îngăduie să desfășure sute de kilometri de gazon înflorit, nestîrșite expoziții de vite de rasă din cele mai rare specii, culturi de păsări pentru care se cer jertfe imense? S'ar părea că da. Și acele curate vile, din tereștile cărora rîde, pare-că, mulțămirea unei gospodării

desăvîrșite, sînt neapărat adăposturile încîntătoare ale funcționarilor săi.

Bogat și fericit om! Ba nu : bogată și fericită țară! Pentru că tot ce se vede acolo, kilometru de kilometru, gară de gară, ceas de ceas, într'o lină lunecare fără opriri, sînt cîmpiile și locuințele sătenilor Angliei. Cu toată supunerea unei rase deposedate prin altă rasă, cu tot teribilul «doomsday-book» («cartea judecării de pe urmă»), al tuturor confiscărilor, cu toată lunga șerbic în jugul unui mai puternic, cu toate crizele de producție și lipsa permanentă a grînelor trebuitoare pentru hrana marii insule, la acest nivel s'a ridicat țărînia Marii Britanii. Energia disciplinată pe care a cheltuit-o nu-și află părechea poate nici într'o altă țară și nici la un alt neam: o foaie din Londra expune chipul femeii care caută o moșioară întreagă *numai* cu inteligența și cu brațele ei, și nu e mai slabă decît atîtea leneșe ale unui lux trufaș, și mai ales nu e tristă de loc. Și sînt multe care se apropie de dînsa.

Iar, dacă vrei să vezi de unde vine această putere morală, fără care n'ar răsări așa de deasă pajiștea fragedă, fără care n'ar fi sămănate florile pretutindenî, și copii rumeni nu s'ar rostogoli între mieii albi, pregătindu-se în tarele aier liber, dătător de sănătate, pentru munca grea în cine știe ce negre contoare asiatice, australiene, africane, uită-te la acele turnuri groase, urîte, care se

innaltă de-asupra bisericuței de țară. Biblia a dat Angliei acești țerani, cari se simt trăind supt ochiul lui Dumnezeu, binecuvîntați pentru binele ce-l fac, meniți osîndeî pentru păcatele săvîrșite, aceste suflete simple, curate și tari, la care Dreptul și Nedreptul se osebesc limpede ca ziua de noapte, acești credincioși devotați ai mulțămirii cu puținul care se capătă din munca plină de bunăvoință și de pietate a brațelor proprii. Biblia a dat acestea toate, și nu prin tălmăcirea unuia său altuia, de azi sau de ieri, ci prin înrîurirea nemijlocită și cu atît mai adîncă a graiului său plin de aspre învățături și de zîmbitoare speranțe.

*

Ne luptăm pentru pîne pretutindenî, de și cu o mai bună organizare și împărțire am putea trăi toți. Iată însă ladul pămîntesc în care oamenii se luptă pentru *spațiu*, și-l cuceresc prin inteligență, și-l fură prin viclenie, supt controlul Statului, care prin negrii săi *policemeni* se îngrijește ca în această luptă atentă, plină de atîta încordare a atenției și a voinței, să nu iasă nimeni strivit. Din ce trebuie să facă fiecare locuitor al Londrei cu 7.500.000 de locuitori în fiecare clipă ochindu-și locul, desemnîndu-și linia, atingîndu-și prin minuni de strecurare sau intimidare a altora drumul, se deprind acești oameni să-și afle loc și drum în concurența cea mare economică a lumii.

Căci această gară, atinsă în sfârșit, după un lung traiect în întunec și supt case, la nivelul lor, de-asupra acoperișurilor — zidurile toate fiind tot așa de goale, tot așa de negre, tot așa de triste — e în adevăr spectacolul în mic al activității unui mare popor. Mii de oameni s'au vărsat din trenuri ce sosesc din părți deosebite, aproape în același moment, alte mii de oameni năvălesc din trăsură, din caburi, din automobile numerotate, cu înles nire, și printre ei circulă, fără poruncile aspre ale vre-unei șăpci militare, roșie sau albastră, sute de «comisionari», *gentlemen* respectabili, pe cari ți-i semnaleză numai placa din care se vede cării mii îi aparțin, — și totuși deslocuirea și înlocuirea omului prin om se face cu cea mai deplină siguranță tăcută; zgomotul nervos, desorientarea minioasă, pretenția neajutată sînt apanagiul străinului.

Și acum începe — între geamurile trăsurii no. 5000 și ceva — de fapt o nouă călătorie până la otelul cutare din piața cutare lîngă grădina cutare. Străbatem largi dungă de lumină, în care bagheta paznicilor negri acordă cu scumpătate un pas înainte vehiculelor ce se ating totdeauna și nu se ciocnesc mai niciodată, ne înfundăm prin înguste culoare pe marginile cărora tropotesc cu capu'n pămînt mulțimi grăbite, dar nu nerăbdă toare, ne strecurăm pe lîngă mari squaruri goale în lumina trichelelor electrice, și iată

în stîrșit oprirea înaintea scării de piatră, rampei de fier, simplei fațade, a unei case care s'ar putea găsi tocmai așa și la Haga ori Rotterdam.

✱

Sînt popoare care iubesc natura căutînd-o acasă la dînsa, «pierzîndu-se» în fiecare Duminică 'n păduri, unde pas de pas se găsesc hirtiile unse, cojile de ouă și florile veștede ale altora pe iarba călcată de picioare, îngălbenită de grosolane striviri. Așa e în jurul Parisului, poate și a altor orașe franceze, dar în jurul tuturor orașelor germane. Natura e la capătul tramvaiului, al trenului de plăcere, în umbra berăriei rustice, așteptînd, după program, în anume zile și la ceasuri anumite. Ai crede că, după plecarea admiratorilor, a oaspeților, a clienților ea închide, numărîndu-și banii la tejgheă.

Nicăiri o natură mai autentică nu încunjură orașele decît în această țară de orașe care e Anglia. Acel urît amestec de rosturi orășenești care nimicește aiurea frăgezimea, nevinovăția, pacea zîmbitoare a naturii, amestecînd-o — ca la noi, din nenorocire, și tot mai mult! — cu copeșuri de tablă roșie, cu podoabe de ghips, cu statuî de la vînzătorii italieni, e aspru interzis, aice. «Murdăria e oprită», și sînt oameni cari să pedepsească pe contravenienți.

Dar și în orașe natura *trebuie* să fie. Și e curios cum de la acest popor care știe să unească, măcar

în cartierele burghese, o uriașă concentrare de milioane omenești cu mișcarea aierului proaspăt pe piețele libere, a pornit, fie și după principii teoretice germane, mișcarea către «orașele-grădini». În acestea grădina adăpostește, fără a-și pierde caracterul, un oraș răsărit ca din pământ prin voința ei, dar, în Londra chiar, orașele crează, prin voința de sănătate, de frumusețe, de poezie a unui popor căruia religiunea rustică a «lăcășilor» i-a trecut în suflet, grădinile în jurul cărora se poate zice că se strînge viața și după care se numește locuința fiecăruia. «Squarul» ajunge astfel o condiție de existență pentru burghesul Angliei, care nu e lipsit, în mijlocul celei mai formidabile cetăți de piatră din lume, de foșnetul frunzelor în vînt de seară, de răcoarea desisurilor, de mirezmele florilor din Maiu, de viersul păsării ce se oprește în treacăt pe ramurile ce se întind către fereasta lui.

*

Acum douăzeci și trei de ani aceiași Londră, într'o primăvară cu soare, pătată numai de cîteva brume ale dimineții, îmi părea cu totul altfel decît în acest Mart rece, ale cărui seri sînt străbătute de nemilosul vînt al Mării apropiate, care înviează, ce e dreptul, dar pișcînd obraji neobișnuiți. Undeva, lîngă British Museum, în față cu squarul care poartă eroicul nume medieval de Bedford, una din acele case particulare pentru familii mai

bogate, care samănă pe deplin cu liniștita, curata locuință olandesă. Oaspeții sînt primiți ca în familie, fără prietenie, dar fără nicio reținere față de dînsul. La cele patru ceasuri de mîncare ale vieții engleze — și mîncarea nu înseamnă niciodată cafea cu lapte sau ouă fierte, ci puddingul reappare pe masă de patru ori —, se coboriau din odăi ceî patru Romîni —, între cari Gheorghe din Moldova, indispus în dorul lui de liniște, de haosul Londrei ca și de agitația Parisului, — un tînăr Milanes în călătorie de studii pentru viitoarea sa casă de bancă și un venerabil personagiu grecesc, cu largile favorite cărunte, solemn în franțuzeasca lui indescriptibilă, care-și întrebuinta jumătate din conversație ca să declare cui voia să-l creadă că orașele celelalte vor fi cum vor fi, dar Atena e totuși «cel d'întăi». Și unii vorbeau englezește, alții se trudiau franțuzește, atîția, ca mine, în neputință de a se înțelege, scriau răspunsuri la întrebările celor trei gazde, domnișoare, ori neveste cu bărbații în India, iar, supt ochii înnegurați de trufie ai bunului bătrîn Ekonomos, Milanesul se lua la trîntă cu gazda cea mai tînără, care făcea fără niciun gînd rău acest sport de ocazie.

Din colțuri de arhive unde ardea lumina în miezul zilei, din largile săli bine orînduite ale «Museului Britanic», unde cărțile veniau și plecau de la sine pentru mulțimea cetitorilor tăcuți, ne-

mișcați ca vechile volume din rafturi, mă coboram în strada largă, vie, dar, cu toată marea ei mișcare, cu atât mai *astîmpărată* decît a Parisului. Anticăria își desfășura pe trotuar rîndurile nesfîrșite de cărți usate, care, cu toată îndelungata lor foiletare, trimeteau încă mirosul lor plăcut de librărie nouă, de legătorie elegantă. Și prin ele am pătruns întâiași dată, a doua zi după cucerirea lor lacomă, într'o literatură cu mult mai originală, mai adîncă, mai omenească, plină de humour și de lacrimi, în literatura englesă. Și de acele priveliști, de acele mirezme de carte, de acel soare sorbit de neguri îndărătnice, de acele lumini electrice luminînd în mijlocul zilei, pînă și de acea sănătate solidă, de acea voieșie intimă, așa de puțin «englesă» sînt legate pentru totdeauna în mintea mea parfumurile de cîmp ale lui Wordsworth, avînturile eterice ale lui Shelley, poveștile romantice ale lui Southey, aventura eroică a lui Byron, pînă la discretele mărturisiri duiosase ale lui Tennyson și la frazele largi ale lui Macaulay și la strălucitele pagini de profeție morală reinnoitoare ale lui Carlyle. Amintirea lor nu se răspîndește asupra unei vieți întregi, ci ea se păstrează pînă acuma, oricîte elemente veșnic vii ar fi lăsat în suflet, oricîte schimbări ar fi poruncit în viață, în jurul acelor neuitate zile în care visiunea altei vieți s'a unit pentru

mine cu revelația altor adevăruri, cu propaganda multiplă a altor idealuri.

Acuma studentul de atunci și-a făcut drumul în lume și-l așteaptă încercările ca și solemnitățile unui congres istoric. Și, în preajma celui d'întăiū ceas de recunoaștere, privesc în juru-mi odaia de otel de «limbă germană», adecă de agenți de comerț, în care m'a adus o reclamă de călăuză. Căminul rece primește cu oarecare dușmănie cărbunii cari afumă fără să arunce măcar o limbă de flacără albastră, trei mari ferești dau lumină și frig, vibrînd de alergarea pripită a automobilelor, paturile de fier strîng la părete biata masă îngustă și cele cîteva scaune. E aici ceva mai impersonal, dacă nu mai banal decît în celelalte depozite de călători ale lumii.

*

A doua zi se vădește strada. Sîntem în cartierul băncilor, mari clădiri de lespezi grele, cu gratii de temniță, fără locuitori vizibili. De o parte o biserică, al cării cuprins gol, ale cării anuciuri-programe îi dau mai mult înfățișarea unei școli de filosofie morală puțin cam veche, de alta — căci *această* religie nu recomandă niciun fel de posturi și nu oprește nicio bucurie sănătoasă a vieții —, hala imensă în care se înșiră, îngrijit învelite în cearșafuri, cărnurile Argentinei, menite să hrănească o zi pe aceia cari în Londra pot

să mănince carne fiindcă de obicei muncesc mult mai puțin decît aceia cari n'o pot mânca. Încolo, prăvăliile cartierului, căci fiecare parte din această *lume* londoneză își are la îndemînă tot ce-î trebuie și omul nu aleargă pentru plăcere aiurea, și cîteva mari case de export care nu-și vădesc specialitatea. Întreg acest adevărat oraș de burghesie mediocră se adună în jurul bisericii și a squarului, a colțului de țară, păstrat cu aspectul său de cultură primitivă, și fiecare din locatarii caselor vecine — și numai ei — își are cheia pentru ca la anume ceasuri din zi să stea supt frunziș verde cu cartea sa cu lucrul în mînă.

Căci aici nu s'a întîmplat ca la Paris, unde administrația a dărîmat un oraș vechi pentru a face, cu bulevardele sale lungi, cu largile sale piețe, orașul cel nou, unitar, avînd o singură inimă, un singur creier; aici nu s'a întîmplat ca la Berlin, unde avîntul unei vieți economice uriașe, de o perfectă tehnică biruitoare, de grandioase planuri mondiale, a contopit totul, prinzîndu-l apoi în vârtejul său de nebună ambiție. Nu, ci, precum vechi datine, legi din toate timpurile au format, fără principiile superioare ale unei Constituții, veșmîntul legal modern al țerii, cam târcat, dar foarte comod, tot așa bunul sat, de poetică viață rurală, de patriarcalism religios în jurul turnului parohial, s'a unit cu satul vecin, păstrîndu-și în-

treaga individualitate, și astfel s'a ajuns la un oraș «născut, iar nu făcut», care n'a pierdut nimic din voia bună, din poesia umilelor sale începuturi. Cartierele formează Londra, fără a se pierde într'insa, tot așa cum Anglia și toate coloniile sale formează Océana uriașă, Imperiul întins peste toate continentele fără ca vre una din provincii să fi abdicat autonomia ei culturală și politică.

*

Ba iată și musica țerănească, a cobzarului călător. Supt fereștile noastre s'aŭ așezat patru gentlemen în haine negre puținel cam roase la mîne și la genunchi. Aŭ salutat frumos, în dreapta, în stînga, înnainte, în urmă, fără nimic din obsequiositatea cerșitorească a colegului lor venețian. Apoi aŭ cîntat cu brio, în dimineața rece, fragmente de operă și vechi cîntece populare. Căci acestea nu s'aŭ uitat, și, mai târziu, la Oxford, în splendida sală a Colegiului «Tuturor Sufletelor», s'a și danțat, de studenți și studente, înnainte celui mai ales public de istorici din Europa la sunsetul acestor arii. Apoi, cînd s'a crezut că am auzit în de ajuns, rostul acestei «aubade» s'a lămurit. Bănuții de aramă grea, cu zeița sprijinită în suliță — bani grei, pe cari toată lumea i-a părăsit pentru albul nickel lunecos, dar pe cari Anglia nu vrea să-i părăsească tocmai pentru aceia —, s'aŭ strîns în pălăria tare, cam diformată

de acest usagiu, și banda a plecat înaintea, spre alt squar, spre alt «sat».

✱

Nu prea departe de noi — chiar pentru cine nu iea tramvaiul de de-asupra saŭ cel de desuptul pămîntului — se înnalță, zguduită până în temeliile ei de goana pripită a noilor automobile pe care nu le-aŭ prevăzut constructorii — catedrala Sfîntului Paul. Sever stil greoiŭ, din veacul al XVII-lea, interior pustiŭ, pe părății cu plăci comemorative pentru eroii tenacității naționale, cari în Crimeia pier supt steag și la Polul Nord mor de foame și de frig iscăbind ultima scrisoare și ultimul buletin științific. S'a păstrat musica gravă a organelor și pompa cochetă a costumelor catolice; liturghia se desfășură în genuflexiuni și imnuri. Numai predica amintește că din creștinismul revisuit supt înrîurirea mișcării *filologice* germane către adevăr și autenticitate în tradiția sacră, a rămas mai mult o legislație religioasă și o pedagogie națională. Afară de dinsele fiecare particular poate să caute, în domeniul moralei, ca și în acela al explorației economice, și ce e în stare să găsească pe cărările lui, lîngă drumul mare al Bisericii, de la care nu înțelege însă a îndepărta pe alții, o arată «Viața lui John Irving» de Carlyle și Carlyle el însuși.

E Sf. Paul o biserică, una din acelea în care te duci pentru a înainta saŭ pentru a te reface,

pentru a te împărtăși cu Dumnezeu sau măcar a te simți mai aproape de oameni? De sigur nu. Se duce Dumineca toată lumea la biserică, și aceluși care, din neștiința obiceiurilor, nu aduce cartea lui pentru a urmări slujba, personalul bisericii îi oferă, mai binevoitor, mai cu sila, una. Dar poate că tocmai această urmărire și *verificare* a Cuvîntului dumnezeiesc ori măcar a rugăciunii pe carte e dovadă că sufletul e liber de tirania sfîntă a celui mai înalt mister. Visita la biserică e adese ori datoria de contabilitate față de patron a negustorului cinstit.

Ori poate școlile mari pe cari le întrețin credincioșii în deosebitele cartiere londonese și care adună mulți ascultători de toate vrîstele și de toate rangurile la cursurile de conferinți teologice, morale și sociale, poate că ele represintă aici o nouă religie în fasa filosofică, precum era la Atena în zilele lui Platon sau în cercurile romane ale stoicilor? E și acolo destulă arheologie biblică, mai mult indiferentă sufletelor, e exegesă stearpă pentru mințile care o înțeleg fără a putea fi rodite de dînsa. E ambiția, foarte englesă, de a-și poseda cît mai deplin Dumnezeuul.

În mijlocul Londrei, lîngă sumbra zamă de cărbuni care e Ta-misa, se înalță în toată strălucirea bogatei sale înfloriri gotice «Mănăstirea de la Apus», Westminster. Poate aici, unde a îngenuchiat mai multă adorație umană și organele

aŭ răsunit pentru mai multă durere, poate aici să fie locul de unde se poate pleca ducînd inima grea de păreri de rău și de pocăință. La ceasurile prevăzute de regulament, abia te strecuri, după alți curioși, prin nava din mijloc, iar pe lături se îngrămădesc clădirile, de un pretențios simbolism, ale mormintelor pentru gloriile naționale. Pare că tot ce a fost mîndru în Anglia prin talent și voință se încalcă în patima de a rămînea și după moarte. Și, cînd îi știi ce au crezut, ce au spus, ce au scris toți acești oameni de Stat, acești soldați, acești cugetători, acești poeți, nu te poți gîndi măcar la o înfrățire a umbrelor lor, fie și pentru steagul pe care l-au servit cu toții din toată inima și care-și flutură acum vechea mătasă de-asupra pietrelor funere. Și morții trebuie osebiți pentru ca din cenușa lor să poată vorbi ceva urmașilor. Din această profusiune de monumente învălmășite se desface aceiași senzație greoaie, înnăbușitoare ca din cîmpul de măcel pe care zac în grămezi eroii, pe cînd cu atîta recunoscătoare evlavie l-ai petrece pe fiecare pînă în umbra bisericii din locul unde s'a născut.

În față, o altă biserică, mai mare cu mult, răpede înnegrită ca de atingerea sfințitoare a secolelor, își înșiruiește turnuri și vîrfuri ascuțite de piatră de-asupra largii ape triste. Dar e numai Parlamentul, care-și ține une ori ședințele

până în nopțile târzii. Rare ori valuri de mulțime amenințătoare se strâng în vecinătatea clădirii uriașe de unde se cîrmuiește acest colț de pămînt și mările întinse ce atîrnă de dînsul. Tribunalele publice nu sînt năvălite la zile mari ca în țerile latine, aprinse de patima cuvîntului viu. De sigur că aū fost în Anglia lui Pitt, Fox și Burke mulți și mari oratori, dar rasa lor, așa de vioaie în veacul al XVIII-lea, pare că s'a isprăvit astăzi. Și nu e vorba aici de *cum* spun, ci de *ce* spun, de *adevărul* cuvîntului, de *folosul* rostirii lui, de felul cum se oglindește în asemenea discursuri conștiința de sine și mîndria neamului. *Acestate* sînt amestecate în fiecare zi și în tot ce se rostește acolo, aceste elemente fundamentale ale sufletului engles, grele de amintiri, imbielșugate în hotăriri. Și ce e oare religia unui popor decît ceia ce cuprinde și vădește cele mai înalte aspirații ale lui, naționale, umane, supraumane? Și, dacă e așa, *aici* e biserica. Și una atît de puternică, încît va trăi, mînînd pe urmașii lui Nelson, lui Wellington, lui Gordon și Scott spre alte văi tulburate de ghiulelele dușmanilor, spre alte ciocniri cu cele mai mari genii militare ale lumii, spre alte pustiiri arzătoare și spre alți munți de gheață ucigașă!

*

Pe coloane înalte de piatră, pe simple socluri cu inscripții scurte, caracteristice se înfățișează

în bronz și marmoră sfinții acestei religii care nu-și uită propagatorii și martirii. Aici statuia nu e o podoabă a pieții publice, și poate de aceia e exactă, e mare, dar nu e și frumoasă, ba nu e nici măcar în potrivire cu cea mai apropiată încunjurime a sa. Ea e îndeplinirea unei datorii și exercitarea unei influențe. Nu moare «fără sunet» cine a fost fiu credincios al Angliei-mame și nu poate rămînea fără învățătură cine-și poartă pașii pe stradele Capitalei sale.

Un Museu întreg e consacrat numai acestor glorii. Clădirea e donația unui particular pe care l-a veșnicit această mărinimie. Începi de jos, cu poezii, cu nuveliști, cu filosofi și oratorii: portrete pe pînză, schițe, manuscrise, bilete, relicvii de tot felul. Gînduri se desfac din acești ochi, din aceste rînduri zgîriate pe vechea hîrtie. Apoi se trece mai sus la oamenii de Stat, la generali, la regi, fiecare avîndu-și colțul, unde-l caută măcar o admirație recunoscătoare, dacă nu-l încunjură iubirea nației întregi. Sînt locuri în care — ca în cazul ducelui de Monmouth — privirile se ridică de pe rîndurile în care se cuprinde rugăciunea de a se cruța o viață, pentru a vedea chipul celui decapitat după răspingerea grației. Și la ieșirea din aceste odăi înțelegi mai bine de ce s'a clădit atîta piatră grea pentru a da Mărilor depărtate o Capitală împărătească în această margene de insulă europeană!

În apropiere e cellalt Museu. Banul engles a căpătat cu greu acele comori de artă englesă care, dincolo de Canal, au intrat în Luvru printr'un decret al lui Napoleon învingător. Dar iată și pînzele englese. În veacul al XVII-lea numai imitații palide; apoi pentru al XVIII-lea veac admirabilele scene de interior, în care se vedește viața unei societăți întregi, rînjitorii monștri umani ai lui Hogarth, peisagiile cu delicate contururi ale lui Turner, dar mai presus de orice, în acei ani de înflorire a tuturor măririlor, cu toată decăderea morală din care răsăriau, portretele de transparentă sufletească ale lui Lawrence, care a fost pentru lorzi și ladyile epocii Georgilor cea ce fuseseră pentru înaintașii lor mai bărbați din zilele Stuartilor marele Flamand, ispitit și reținut, întemnițat în bani, lux și plăceri, Van Dyck, — și unul și altul atît de adevărați și de vaști în opera lor încît o vreme întregă trăiește prin ei, și fără de ei ar fi rămas incomplet înțeleasă, pătrunsă neîndestulător în esența ei morală.

Merită vremea nouă în Anglia să aibă asemenea pictori? Poate că nu. Cel mai mare meșter modern a fost un admirabil animalier. Dobitoacele au totdeauna caracter.

*

Îmi aduc aminte de două represintații de teatru engles, de teatru clasic, cu un Hamlet care se zbătea și țipa, cu un Wolsey care pășia ca Papa

însuși. Mie nu-mi plăcea ; celorlalți, însă, foarte mult.

Maî mult decît în Franța, mult maî mult decît în Italia teatrele par a trăi astăzi numai pentru o lume specială, foarte bogată, dar foarte puțin numeroasă. Cealaltă are cinematografele.

Așezate la micî distanțe, ele înfățișează numai scene prealabil aprobate de censură, a cării învoire apare ca întâiul tablou. Nu s'a făcut încă o diferențiere națională, după gustul și nevoile fiecărui popor, dar o alegere națională între filmele deosebiți lor «editori» se face. Și Englesilor cari umplu înguste și simplele lor sale de spectacol, ținute curat, li place pe lângă priveliști din țerile calde, cu ceruri luminoase, sentimentale scene germane, cu logodnice blonde și chipeși ofițeri de gardă, scene patriarhale de certe strașnice pentru împăcări glumețe, demonstrații morale din care se vede că viciul — cochetăria care scormonește în traista coropcarului — e pedepsit la urmă prin desprețul public și izgonirea din fața satului.

*

Maî bucuroși decît de toate teatrele și cinematografele sînt Englesii însă de întrecerile fizice, în care un Ținut rivalisează cu alt Ținut, o veche țară neatîrnată cu altă veche țară neatîrnată. În strada plină de tramvaie, de omnibusuri, de auto-

mobile și trăsuri, fără a mai pomeni roatele lunecoase ale cicliștilor, se opresc, într'un zgomot infernal de trîmbiți, ciudate trăsuri pîntecoasă, în stare să cuprindă o lume. Unele poartă tineri atleți zgomotoși — cine a zis că Englesul e tăcut din fire? — cu pana de cocor și cu pulpele goale ale Scoției, celelalte altă categorie de luptători, cu șapca Angliei pe frunte. Se provoacă prin cornuri, în care răsună mișcător, peste tot acest zgomot de oraș mare, notele simplelor cîntece de țară; apoi sînt chiote lungi, aplause ștregărești, strigăte de «antrenare». Și, cînd circulația se reiea, imensele cutii se pun în mișcare într'un nou «flourish of trumpets», ca pe vremea eroilor de înaltă obîrșie ai lui Shakespeare.

Seara, Londra întregă arde de nerăbdarea să știe cine a luat «cupa». A vechii Anglii e biruința. Și, la vestea ei, în săli de spectacol, pe băncile lungi ale tramvaielor subterane, în îmbulzeala omnibuselor, se înseninează de o potrivă asprele fețe ale lucrătorilor și trandafirii obraji ai domnișoarelor ce se întorc de la școli și ateliere. S'au răsplătit astfel lungi silinți sistematice în mijlocul unei poporații care le-a urmărit pas cu pas cu o simpatică mîndrie, care triumfă acum.

*

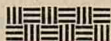
Londra are acum însă și o altă petrecere, cu puternice note tragice în comicul ei obișnuit. E vădit că femeile aū ca și bărbații, asemenea cu

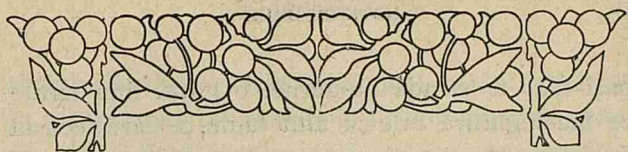
cari, și une ori chiar în mai largă măsură, cugetă, simt, muncesc, conduc, adună, dreptul de a hotărî direct asupra afacerilor publice. Femeia harnică și cumpătată a lucrătorului desfrînat și bețiv, femeia distinsă, hrănită cu înălțătoare lectură, a burgheșului brutal, trăind pentru biftec și *gin*, învățătoarea, autoarea unor romane ce sînt în mîna tuturor, în patria aceleia care iscălia George Elliot și în a Elisavetei Browning—pentru a cita două nume ilustre dintr'o mie altele—, ele toate, care dau societății atîta inteligență discretă, atîta simțire, mîngiere și milă, atîta energie gospodărească și care, pe lîngă aceasta, aș în mînă o așa de mare avere pe care o administrează și o cresc,—pot cere de sigur dreptul de a se pronunța prin votul lor în rosturile comunei unde se află proprietățile lor, în rostul țerii căreia îi dau luptătorii din sîngele lor. A li refusa acest drept e o mare nedreptate, un păcat față de partea mai slabă, dar mai nobilă a omenirii. A li-l acorda, nu înseamnă de loc a le pune în poziție de a-și părăsi ocupații pentru care vor ști totuși să aștepte timp, oricît de mult timp li s'ar cere, și de care, de altfel, pe zi ce merge, le despovărează mai mult școala publică, restaurantul, avantajile unei vieți sociale cu tehnica mai perfecționată.

Felul de a lupta poate fi practic, dar e cel puțin bizar și pe lîngă dînsul salutismul cu uniforme și tobele sale e o minune de bun simț și

bună cuviință. Împreună cu foi de o violență pasionată se întrebuițează manifestații burlesce care tulbură ordinea publică și strică petrecerea unor oameni nevinovați. Cele mai teroce dintre bolnavele «luptei» nu se sfiesc a săvârși, cu sînge rece, cele mai grele crime împotriva proprietății, cele mai urîte atentate împotriva culturii: clădiri foarte scumpe, care servesc unor scopuri sociale vrednice de aprobarea tuturor, sînt arse cu bucurie, bombe care pot aduce, pe lîngă peirea inamicilor masculini, și moartea atîtor tovarăși de sex, a atîtor nevinovați copii, se aruncă în oficii publice, se taie tablouri scumpe cu briceagul, se otrăvesc cîni de rasă, se șchiopează cai de curse.

Multora acest desfrîu de barbarie nu li place. Dar intervenția expeditivă a publicului nu pedepsește pe vinovat. E respect față de femeie, chiar cînd e o uriciune de fată bătrîna, neinteligentă și feroce, care urăște bărbatul pe care nu l-a putut avea din lipsă de grație și de iubire? E tolerantă față de libertatea individuală? Pe lîngă acestea mai e ceva: setea distracțiilor violente, a senzațiilor tari. Aici e lumină puțină, puțină bucurie din aier, puțină viață în natura din prejur, care se reduce, pentru cei mai mulți, la tristele ziduri înnalte, sure, goale, și atunci din lăuntru se chiamă afară lumina, viața, energia.

Oxford.

Prin invitația la Oxford a unei părți din membrii Congresului istoric am putut vedea un colț din evul mediu păstrat în toată evlavia, disciplina, frăția și ascultarea sa monastică între zidurile mănăstirii de învățatură din veacurile depărtate, până aproape de vremea când s'a stabilit în Anglia dominația normandă.

Un oraș oarecare, și nu din cele mari, în care după figurile zgomotoase ale Londrei se simte cineva ca la țară, în tihnă, cu inima liniștită și gândurile înseninate. E aici curatul, pașnicul patriarcalism engles pe care pripa, zbuciumul vremilor moderne nu l-au izgonit de pretutindeni, ci care, apărât de turnurile vechilor biserici, primește azi pe străin ca și acum un veac sau două.

Dar, îndată ce ai trecut pragul celui d'intăiu Colegiu, porți bătrîne par să se fi închis în urmă-ți. Vraja altor timpuri te-a cuprins cu totul. În curtea largă, pietruită sau veselă de pajiștea-î tînără, domnește o pace desăvîrșită, ca și cum la doi

pași n'ar fi strade moderne, o gară, linii ferate ce fac legătură iute cu altă lume, pe care aceasta de sigur că nici n'a prevăzut-o și care, tot așa de sigur, n'ar iubi-o și n'ar putea-o prețui. Ziduri întunecate se ridică, unele din ele cu piatra mîncată de ploile sutelor de ani, fărîmițîndu-se încet supt lumina caldă a verii; sînt fațade din veacul al XVIII-lea, sînt și din al XVII-lea, al XVI-lea, din evul mediu însuși. Scărițe de întunerec, cu înguste trepte de piatră ca pentru suișul într'un turn de pază trec pe lîngă uși cu orbita adîncă, și ești mirat dacă, deschizînd vre una, te găsești în biblioteca de cărți nouă, cu legăturile aurite, ale vre-unui tînăr profesor. Alături cu învățătorii cei mari și cu acei cari-și încep cariera, profesori suplinitori încă, sînt cămăruțele studenților: un cuib de piatră în care încape numai bine patul de fier, dulapul de haine cu forme vechi de scrin, simplul lavabò de metal. O fereastă se deschide asupra coperișurilor de veche țiglă pe care o mănîncă mușchiul de multe colorii.

La înălțimea, aceia nu se ridică din freamătul stradei decît zgomote confuze. De alminterea, cine s'ar furișa prin aceste ganguri de umbră, din care speriate fug razele îndrăznețe care s'au coborît ca să vadă ce se poate petrece în funduri de neagră știință, de religie severă ca acestea? Apoi de-odată sunete adînci, grave, de o impunătoare armonie zguduie văzduhul umed pe care-l

strînge vechea piatră. Și atunci ochii urmăresc în desvoltarea lui sprintenă turnul gotic sămănat de ace și flori care aruncă înaintea gurile strîmbate ale balaurilor de granit.

Și ai apoi, după ce s'au închis obloanele, după ce s'au zăvorît ușile de jos, după ce lămpile veghetoare din odăile de studiu s'au stîns pentru cîteva ceasuri, o noapte fără păreche de bună, ca și cum adîncurile pămîntului te-ar fi cuprins în taina lor tăcută. Cînd, la turnul din față, se mișcă resorturile de fier ale ceasornicului fără moarte, ți se pare că fiecare clopot înseamnă sfîrșirea unui veac.

O, e mult «ev mediu» aici! Îl găsești oriunde, respectat în reînnoirile pe care le impune usura și nevoile, nebănuite altă dată, ale vremilor noastre. El e în capela de stil normand, cu stîlpiî îndesați, solizi și simpli în podoabele lor sfioase, cu mormintele celor cari de mult au trecut pe aceste lespezî care, lor, li se păreau nouă și te-meiu al luptei pentru idealurile viitorului; îl regăsești în bibliotecile cu bolți joase, în care cărțile vechi, manuscrise și incunabule, par crescute din ziduri, în sălile de paradă, cu chipurile tuturor cărturarilor și oamenilor politici cari au ilustrat Colegiul, în refectoriile unde ți se aduce din penumbră, pe masa de gros stejar secular, vasul de formă veche în care scînteie roșietec berea

tare și amară. Era evul mediu și în acele încăperi pentru moștenitorul tronului, principele de Wales, cu cele trei, patru ferestre de fațadă, cu drumul neted către ușița de sus, pe lângă cabinetul de studiu al profesorului-sentinelă. Când, seara, am intrat în sala înaltă, prin bolțile căreia treceaui fiorii reci, scuturînd parecă pînze cenușii prin culmile până la care nu ajungeau luminile, tot evul mediu adunase pe lângă fracurile noastre decorate mantiile roșii ale găzduitorilor noștri. Și otul părea aproape ieratic, după un ritual invariabil, până la nobila apariție a lordului Morley, așa de alb, de uscat, așa de slab în glasul cu care expunea, pare-că în joacă, grele teorii contemporane, de filosofie, de istorie, de statistică, așa încît părea că a venit să ne învețe însăși lunga experiență de doctrină a acestor ziduri venerabile, înălțate până la seninătatea îndoielii care nu se poate alipi, dar nu se cutremură. Să ne mai mirăm că, o jumătate de ceas mai târziu, muzica zicea arii din vremea lui Henric al VIII-lea și a Stuartilor și în alt cavou de știință, cu aceleași adînci unghiuri de umbră, oameni tineri, fete sprintene se învîrtiau serios, doar cu zimbetul pe care-l prevăd izvoarele, în danțuri întocmai și întocmai ca ale strămoșilor?

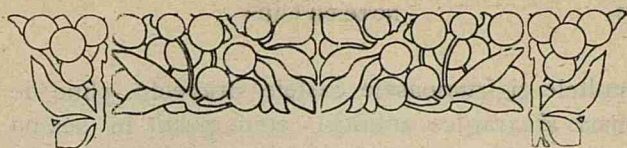
Dar nu numai prin Oxford am călătorit la «o mie patru sute». Mi se trezesc în minte, cînd aud

acel melancolic viers care odatărostia bucuria tineretei, lungile coridoare sumbre ale Arhivelor, dînd în curți negre ca și acestea, și compar cu acea locuință a arhiepiscopului de Canterbury în care te privesc înaintașii vremilor de luptă și suferință, fugarii, înjunghiații, decapitații, iar, cîteva trepte mai jos de sala în care o curioasă lume internațională și-a luat porția de 6 oare din pesmeți și șampanie, masiva, îngusta capelă unde s'aŭ spus vorbe mari de oameni cari și-aŭ stăt pînit timpul și peste al căror praf zac astăzi lepezile grele.

Dar la Oxford este și atîta tinereță și libertate și veselie... Vacanța mă împiedecă de a vedea avîntul spre știința veșnic nouă al tineretului, energic și sănătos, hotărît și sigur de sine, care a plecat. Însă urmele lui sînt pretutindeni. Aceste vaste grădini îi văd întrecîndu-se cu mînea supt ramurile întinse ale copacilor liberi, în aceste biblioteci cărțile par încă a vibra de foiletarea lor grăbită sau entusiastă. Și, iată, bunul mieu oaspete profesorul Robertson, mă duce la cluburile încă pline, în sala desbaterilor unde, la anumite zile, se tratează cu pasiune, cu știință și cu talent nou problemele zilei, de oameni cari mai târziu, ajunși miniștri, guvernatori de țeri depărtate, șefi ai clerului, prinți ai științei,

mari artiști și poeți laureați, vor trimite și ei chipurile lor, în semn de duiosă recunoștință, pentru a fi puse alături de ale predecesorilor, în succesiunea cărora se oglindește însăși dezvoltarea spiritului și a conștiinței engleze.

Windsor.

Regalitatea englesă *este*: ea se pomenește pretutindenă și nu se ascultă nicăiri. Dar ea nici nu cere aceasta, și se știe de toți că fără de dînsa nu s'ar putea să rămîie ceva în picioare. Parcă insula întreagă ar sta să se piardă în valuri cu ultimul ei rege, care n'ar fi lăsat în locu-î un imperial dictator de tipul lui Cromwell.

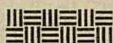
În Londra chiar, regele și familia sa, pașnici oameni discreți, avînd neajunsurile și durerile lor, se înfățișează în locuri și la timpuri prevăzute de un vechiu și strict ceremonial, și puțina lume care-î cunoaște îi și încunjură cu un respect care e pentru fiecare cea mai înaltă formă a respectului de sine însuși. Cu aceasta sînt mulțămiți. Călătoresc — după capriciile de incorigibil tînăr ale lui Eduard al VII-lea, așa de «continental» prin nevoile sale de plăcere — foarte rar (acuma principele moștenitor a mers, urmaș de Hannoverian, la rudele din Stuttgart, de bună seamă pentru ceva mai mult nemțește), iar castelele,

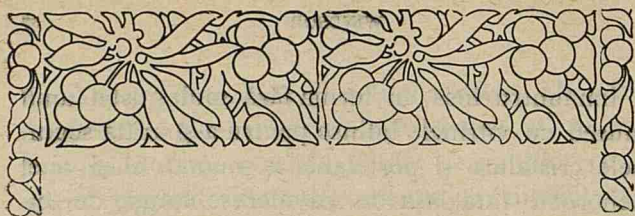
multele și frumoasele castele străvechi, pline de mari și tragice amintiri, stau pustii în seama personalului de serviciu și ale sergenților ce li apără bogățiile de «argumentația» nimicitoare a sufragetelor.

La Windsor se ajunge răpede fără să se pară că ai părăsit în adevăr lumea de case îndesate a Londrei. S'aă făcut, de și în cel mai perfect stil, multe și însemnate reparații în anii din urmă; întreaga masă de piatră se ridică strivitoare înaintea-ți ca și cum ieri ar fi plecat cel din urmă lucrător al reședinței regale.

Ea pare—și este—mai mult un cuib normand, crescut pe încetul pentru a cuprinde o Curte numeroasă. Dar această Curte nu și-a lăsat pe din afară întipărirea gusturilor și a plăcerilor ei. Numaî grădinile ce-și pierd în zare largile alei drepte, printre crăcile disciplinate conform artei lui Lenôtre, boschet după boschet, arc de triumf după arc de triumf, pentru o întreagă mitologie de morală ușuratecă, bogată în albe zâne binevoitoare cu păr blond căzînd în bucle pe umerii albi de frumuseță și de pudră, numaî ele-ți aduc înaintea ochilor minții pe regele după moda francesă, pe trivialul și tristul emul al splendidului Ludovic al XIV-lea, pe Carol al II-lea, fiu de rege decapitat, dar așa de puțin grijuliv în propriul lui cap cu perucă, trecînd între grațiile nesfielnice ale unei lumi adunate pentru dînsul.

Înnăuntru însă, în forma fără mult gust a unui muzeu cu vitrinele întinse pentru a-și arăta scumpele cristaluri și porțelane, e numai el și acel nenorocit tată, așa de cavaleresc totuși, de înțelegător pentru artă, de sincer religios și de iubitor pentru poporul său. Saloanele se urmează, și ele întocmai ca la Versailles, solemne, înalte, goale, cam monotone, și așa de pline de umbre, întregi și cu gîturile rătezate, încît în funebra lor îngrămădire abia mai poate fi loc pentru bucuria de a trăi, de a iubi din toată inima, de a mânca sănătos, de a se juca și de a dormi fără visuri, a oamenilor vii. Tapițeriile desvoltă scenele lor de mitologie și anticitate cu sau fără aluși contemporane; tablourile lui Holbein bătrînul, așa de *cinstite*, de precise, *de transparente pentru suflet*, pregătesc în proporțiile lor reduse marile portrete ale lui Van Dyck, neobosit, în mijlocul plăcerilor, în a reproduce trăsăturile regalilor săi ocrotitori cu frumoșii copii svelți cu ochii negri cumiți, și a acelor duci și ducese, nobili și doamne de lume, cari au avut pentru dînsul, nu numai dărnicie, ci și vorbe bune și zîmbete și poate mai mult decît atîta, —și se cunoaște așa de bine pe pînză! Și sînt statui și steaguri și arme: o întreagă glorie căreia-îlipsește numai glasul pentru a vorbi de lucruri voioase, și triste, și grozave..!

Paris.

I.

Ce e strada aceasta în care sîntem aruncați din sărăcăciosul tren de Calais cu locurile înguste, din gara plină de o vioiciune indiferentă pentru disciplina morosă a Nordului? Căci aici nu mai e vorba să afli, ci e dorința, plină de atîta bucurie și de atîta melancolică amintire, de a recunoaște și de a *te* recunoaște în tot ce a fost cu tine, te-a înrîurit pe tine, dar nu s'a schimbat ca tine și s'a schimbat fără știința sa...

Mai puțină lume decît în haosul ce a fost până acum; prăvăliile cu fereștile mari, bine aranjate, chiamă bucuros oaspeții chiar la acest ceas de noapte, supt ploaie, în bătaia unui vînt rece ca părerile de rău, cînd nu sînt raze care să ridă din geamuri. Și trăsurile de formă veche, cu birjarii burlesc coafați cu cilindre negre și albe, omnibusurile care, fiind electrice, păstrează

ceva din vechile panere pentru oameni, trecătorii cari vădit că au ochi și pentru cine trece pe lângă dinși!, cari vorbesc și rîd și se ceartă de se aude până la noi, toate spun că aici dăinuiește încă — de-ar dăinui și mai mult! — ca acum douăzeci și trei de ani puțină plăcere pentru scurta viață pe care Dumnezeu ni-o dă, după toată aparența : pentru a o trăi.

La o cotitură, iată șirul de globuri electrice al stradei pe care mulți o socot a fi cea mai frumoasă din lume. *Avenue de l'Opéra* își poartă supt ploaia tare a iernii ce se întoarce aceiași obișnuită mișcare către splendida clădire din fund, care cuprinde cel d'întăiu teatru din Europa.

Și, pe lângă nouă oteluri în stil american, pline de călători, descopăr undeva, în Rue Sainte-Anne, o strădiță ca în vremurile vechi, îngustă între ziduri înalte, un «otel», cu cîte două, trei odăi în fiecare din cele trei rînduri ale sale, simplu și patriarhal ca și cum s'ar găsi în cine știe ce modest colț de provincie. Sînt acolo oaspeți fără naționalitate, oameni sfioși veniți din deosebite colțuri ale țerii și doi negustori persani, vecinii noștri imediați, cari boscorodesc până în adîncul nopții ca pe un platoū al Iranului prețuri de covoare și alte mărfuri asiaticе. E o singură servitoare și un singur «garçon», cu șorț alb, tupeu sclivisit și mustăți bîrligate, conform tradiției, avînd în mîna de dimineață până

seara un măturoiū care se mișcă de sigur automatic. Iar patrona stă liniștită jos ca la Grenoble sau la Carpentras, pe cînd pisica din ocnîța sobei toarce răbdător nevăzuta pînză a vremii, care aduce osteneli, grijă și moarte, pisicilor ca și oamenilor, fără ca pentru acestea să se supere ele sau să ne supărăm noi.

La doi pași se poartă luxul de gust al înaltei aristocrației parisiene, luxul de etalaj al burgheziei parvenite, luxul de originalitate al intelectualilor și mai ales, în automobile practice, ca și în umilele trăsuri de piață—pe celelalte doar la Champs-Élysées dacă le poți vedea! —, visitorii grăbiți a-și arunca aurul pe «moda de Paris» și pe «articolul de Paris». Supt arcadele Luvrului, între vitrinele înguste, pline de fotografii, de cărți poștale ilustrate cu prețul scăzut, de libelule pentru pălării, de antichități, de nimicuri ieftene și strălucitoare, se deschide poarta asupra scărilor de marmură cu grele luminae de bronz, și cozile rochilor extravagante își tîrîie mătasa și catifeaua la doi pași de locul unde vagabondul vînat de frig se strînge de spasmelefoamei. În cele cinci rînduri ale imenselor bazare, Luvrul, Samaritana, Bon-Marché, miî de femei de toate clasele și din toate țerile, pînă la acelea a căror singură ocupație e să arunce cît mai rîpede un ban pe care nu l-aū cîștigat, răscolesc rafturile, vrăfuiesc stofele și fabricatele, pun pe brînci su-

tele de funcționari, ard cu priviri lacome ceia ce n'aŭ putut cumpăra și strîng ca o comoară ușorul obiect de bucurie trecătoare pe care aŭ pus mîna. În anume colțuri, bine știute de puțini, cari plătesc fără să numere, gloriile frumuseței și artei se expun spre desfacere înaintea amatorilor cu gusturi care nu se pot satisface pe deplin în țara lor înapoiată. În localuri speciale, goale și triste, «vage», femei și bărbați cari nu se cunosc se adună fără un cuvînt ca să joace noul danț «religios», *tango*, al cărui «rit» consistă în alipirea trupului de trup pentru ciudate mișcări stîngace, de o melancolică și monotonă depravare. Iar de-a lungul Bulevardelor, care-mi par acumă cu totul prefăcute, după o modă de exteriorizare, de îngroșare a conturilor, de silire a colorii, de zgomot și beție care nu sînt în tradiția discretă a Franciei, e, de cum se aprind luminile, un asalt furios dat plăcerii prin uși de teatru negre de mulțime, prin fațade de cinematografe înflorite de sticle multicolore ca un templu ostasiatic, prin guri decafenene, prin suspecte ganguri de spelunce. Dar, cîtă vreme vor mai fi ici și colo aici în Paris locuri de acestea în care otel, restaurant popular, «fruiterie» patriarcală, croitorie ieftenă, local de poștă plin de femei din mulțime, de popi din provincie grași, rumeni și nevinovați, se întilnesc zîbindu-și, Franța nu va avea de ce să-și teamă viitorul,

căci o vor apăra virtuțile, păstrate încă, ale timpurilor de odinioară, pe care virtuți abia dacă le pot suplini abilitățile, oricît de remarcabile prin tehnică, ale vremii de azi.

II.

De aceasta însă se ocupă mai puțin legislatorii momentului, speriați de noile legi militare germane, de sporirea budgetului armatei prin contribuția specială asupra claselor mai bogate decît de serviciul de trei ani pe care în curînd îl va îndulci facultatea recrutării cu un an înainte.

Aceasta e chestia care azi desparte Franța în două: de o parte patrioții, naționaliști, — conservatori republicani, orleaniști, bonapartiști, — cari vor cu orice preț înfăptuirea reformei și cari o apără cu o căldură care de mult timp lipsia presei franceze, în foile lor burghese, cari o propagă prin afișe, prin mișcările destradă ale școlarilor, prin ațîțarea studenților împotriva vre unui profesor «rău patriot», iar, de alta, socialiștii, radicalii, cu Jaurès, «marele orator», pe scut, scriind în ziare ce se desfac cu miile, vorbind poporului în tot cuprinsul țerii, scormonind vechi invidii și urî de clasă, punînd în lumină desavantagiile timpului pierdut, intereselor economice atinse, amănîțînd, după un stăruitor lucru ascuns, în lăuntru cîșărmilor, cu pronunțamente,

cu plecarea în haine civile, gătite d'innainte, a soldaților cari, în toamnă, după legea veche, și-ar fi mîntuit terminul. De partea luptătorilor pentru menținerea serviciului de doi ani, întărit doar prin acea națiune armată de care radicalii-sociali vorbesc așa de mult, se află și oameni de un patriotism nebănuit, generali de ieri cari străbat salele de întruniri la braț ca agitatorii pentru revoluția socială. Foile lor cresc neconținut tirațiul — ca un nou plebiscit în zilele noastre de cetire neapărată, răpede și pasionată. Iar cum îi înțeleg muncitorii, cari nu voiesc, de fapt, «serviciul» militar *de loc*, o dovedesc declarații ca aceia că, Frances sau Prusian, patronul, exploatatorul, tiranul e înainte de toate un patron, și deci: Jos Patria!

Ceva din aceste lupte se oglindește și în literatura curentă, dar numai într'o parte dintr'insa, într'o mică parte. Cutare ironist rîde de profesorul neamț, care, venit în Paris, găsește că orice e de origine germană și visează de anexări pe socoteala Franciei «depravate»; un altul arată primejdia «înstrăinării» prin tot mai marea concentrație în Paris, care, din partea lui, pentru glorie și cîștig, tinde tot mai mult a fi internațional, cu o picătură de indiferență rafinată, de voluptuos scepticism în fundul cupei plăcerilor sale fizice și morale; «meteci», cei mutați de

aiurea, dar pregătind drepturile lor în locul pe care-l îmbogățesc, sînt arătați cu degetul de patrioți prevăzători. Lipsește doar unul — și ce folositor ar fi ! —, talentat, harnic, popular, care să indice și mijlocul de îndreptare, care e numai unul și sigur : desfacerea vieții culturale și economice a Franciei pe regiuni, pe acele vechi regiuni naturale de străveche viață istorică, pe care, în furia ei de unificare, de distribuție pur mecanică, de ordine superioară abstractă, Revoluția le-a desființat pe hîrtie fără a le putea distruge în realitate, fie și numai la orașe. Conferințe ca a d-lui de Martonne la Ateneul nostru dovedesc că acest mare adevăr începe, fie și numai în lumea învățaților, a fi recunoscut.

Restul literaturii franceze contemporane, partea care ne uimește și ne influențează pe noi, caută, în abstracție deplină de lumea încunjurătoare, cu nevoile, cu aspirațiile și patimile ei — și ce splendidă literatură de expresie, de energie, de prefacere sufletească ar ieși din acestea ! — rarități psihologice și patologice, efecte nouă de formă, notații care să nu se fi întîlnit până acum niciodată. Din sentimente abia atinse, din noțiuni fără contururi, din formă ruptă și stîlcită se face o poezie în care anume nervi se înviorează, dar care nu există pentru adevărata națiune, și, aceasta neavînd altă poezie ca pentru vremea ei — clasicii dorm în rafturile librăriilor editoare —,

trăiește fără altă poezie decît aceia pe care patimî primitive și împrejurări mari ale vieții o pot trezi în orice suflet. Pe urma retoriceî lui Maeterlinck, drapat în grele falbarale de Orient sau aplecat în gesturi misterioase, pe urma lui Régniér și Verhaeren, cari aũ încă atîta umanitate normală și eternă într'înșii, vin mințile bizare, și mai ales contrafăcătorii îndrăzneți ai senzațiilor morbide, ai divinațiilor extraordinare. Trăiesc și scriu pentru ei și pentru cine, în străinătate, samănă cu dînșii sau e chinuit, fără vre-un mijloc al talentului, de ambiții tot așa de imperioase și de nerăbdătoare ca ale lor.

Nu s'a ajuns încă — e drept — în țara aceasta de străvechiu bun simț la demența în șarlatanie a unui Marinetti, «poetul» italian care vrea să ardă musee și catedrale pentru a înlocui totul printr'o literatură de cuvinte disparate care nu se învoiesc măcar cu disciplina frazei, ci se ciocnesc bizar și enervat într'o cacofonie de casă de nebuni.

Îi încurajează o critică, al cărei pedantism, capabil să analizeze *orice fenomen* în proporție cu noutatea lui, orî a cării sete de parvenire fac să se ocupe de astfel de producții ale spiritului uman, înaintea cărora trebuia să ridici umeri cu compătîmire orî să chemi infirmierul pentru bolnav, gardistul pentru simplul escroc. «Futurismul» poate fi decî astăzi subiectul unui articol

în vre-o revistă care vrea să se ție în curent cu timpul și s'ar rușina dacă ceva ar putea să-î scape.

Se poate găsi scusa *acestui* scris în cutezanțele *artei* nouă? Ea și-a căpătat dreptul de intrare, ba chiar locul consacrat, și în Museele Statului. La Louvre, lângă lungile șiruri de largi tablouri italiene pline de frumuseța fetei care poate fi, pe pânză, o Madonă, de maiestatea bătrînului cerșitor care se transformă în Apostol, de voinicia *fachinului* de stradă, care va figură ca un erou, ca un prinț, alături de migăleala interiorurilor flamande, de marea imaginație *constructivă* a pictorilor de castele și palate a veacului al XVII-lea, de spirituala cochetărie mărunță a urmașilor lor imediați, de încercările de psihologie romantică și de fanfare asurzitoare ale colorilor Orientului, la doi pași de Rafael, de Rubens, de Rembrandt, de clasicii lui Napoleon I-iu, ce mai mari maieștrii ai desemnului, de profundul înțeles al lui Delacroix și Léopold Robert și de arta infinită a lui Meissonier, Manet își răsfață fata goală cu trupul țepăn de carton, admirată de Zola. Iar la Luxemburg, între statui imitate de pe antic, după statui cu aceeași notă antică de factură, dar înfățișînd lupte, miserie, revendicații moderne, Rodin, în care generația de azi recunoaște un geniu presintă schițe ciu-

date, cu naivităţii copilăreşti în execuţie, naivităţii voite din partea acestui maiestru deplin, cu înţelesuri obscure pe care masa grea a bronzului nu le va putea reda niciodată. Va intra mine «cubismul» în saloanele recunoaşterii naţionale? Cu vîntul ce bate acum, cine ar garantă că nu ?!

În pictura modernă o schimbare s'a impus : a căzut convenţia represintării lucrurilor, la orice distanţă, așa cum sînt cînd te apropii de ele și le verifici, cu o căutătură ce samănă cu pipăitul. Aierul liber a pătruns cu toate capriciile, ilusiile și neverosimilitățile lui, — căci noi ne-am deprins nu cu *ceia ce este*, ci cu *ceia ce ni s'a dat*. *Ochiul trece de la spectator la artist ; el nu mai e în sală, e pe pînză*. Procesul pe care până atunci îl făcea fiecare e făcut acum de unul singur, o dată pentru toate : de artist.

Înseamnă oare aceasta că pictura veche nu era cea adevărată, că astăzi ea e străină de firea noastră, care e alta ? N'aș spune : da. Adevărul, e relativ, și cel mai adevărat e poate cel care cuprinde mai multă convenție. Fiindcă se poate convenție și în sensul cellalt. Și a primi o viziune personală care nu e a ta înseamnă totuși a primi o convenție. Numai cît ești mai larg : primești toate formulele, care rămîn totuși toate în afară de tine.

Oricum, cu această mare invasie de lumină

schimbătoare, transformată, capricioasă, am *descoperit* aproape o natură care e mai aproape de aceia care trăiește și se mișcă. Copacii nu mai posează și cerurile nu se mai gătesc pentru fotograf. Toate sînt așa de locale, de momentane, încît pare că ți se schimbă supt ochi. Sînt valuri de viață care se mișcă înaintea ta, și însuși te miști cu ele. Și ele te așteaptă la fiecare ceas pentru a fi altfel, pentru a fi așa cum ești tu.

E arta lui Diaz, care mai arată că *știe* ceva în afară din ce vede, e arta lui Troyon, încă Flamand, e arta lui Courbet, mai mare decît toți ceilalți, e arta lui Millet, care introduce în această natură, nu omul care o mobilează, o împodobește, o *variază*, ca în peisagiile lui Lorrain, Ruy-sdaël, Vernet, ci omul care i se supune, în munca sa în misterul ei : *Glaneusele*, plecate răbdător, ca după un ritm sfînt, asupra fărîmelor de spice răslețe, *Angelus*, cu minile simple încrucișate pentru a cere binecuvîntarea asupra uneltei de fier pe care țeranul și țeranca, aspri, urîți, brutali, a lăsat-o jos în clipa chiar cînd a pornit clopotul Maicei Domnului celei « pline de daruri ».

Dar aierul liber e *aici* și nu poate fi aiurea decît aici, unde natura joacă locurile prime, îngăduind pe om pentru a-l stăpînifără să-i îngăduie a face notă personală discordantă în imensa ei armonie dominatoare. Cînd omul singur vine,

pentru el, pentru expresia lui, pentru valoarea lui, el merită să fie scos din mediul care se joacă după moment în jurul lui; *el cere* să fie reprezentat în expresia lui permanentă și caracteristică, în trupul lui, pentru sufletul lui, *în sufletul lui prin acest trup*. Umanitatea are drepturi străvechi, de respect, de reverență, pe care niciun adevăr al visiunii nu poate fi îngăduit să le rupă.

Și pe bronz, pe marmură nu se desemnează, nu se dau surogate de culoare, nu se schițează psihologii fugare. De la *permanentul expresiv* al portretului se trece aici la *universalitatea*, fără loc și timp, oricare ar fi costumul și numele scris de deșupt, a reprezentării în imposantul și masivul material promițător de eternitate. Tot așa de greșit ca și sculptorul care toarnă în bronz ori taie în marmură fotografiile, dând impresia unor gigantici morți galvanizați, e și acela care voințește să dea în metal trecut prin foc și în piatră bătută cu ciocanul vibrația momentană trecută prin personalitatea particulară a sufletului său.

Statuia de piață publică e pentru piața publică, și oamenii ce trec pe acolo trebuie s'o înțeleagă; și atunci ce caută «Gînditorul» lui Rodin, care poartă în mușchii săi crispați un gînd chinuit și obscur, acolo, înaintea cupolei lui Soufflot, la Panteon?

Și cît de puțin știe, de alminterea, vremea

noastră, cea de azi ca și cea de ieri, să dea *totaluri armonice*, din acelea cu care anticitatea, ba chiar și evul mediu, știa să stăpânească și să formeze sufletele, răspîndind pretutindeni o educație și o religie de armonie! Iată această Piață a Panteonului Odată era aici biserica Sfintei Genevieve. Sfîntă Parisiană, ea apăruse Parisul începător de cruzimile ocupației Normanzilor păgîni. Turnurile suptîri, gotice, se ridicau de-asupra bolților de umbră în care lumină sfoasă ardea înaintea vechilor statui, vorbind numai de renunțare la viața de aici, de supunere înaintea lui Dumnezeu. De jur împrejur erau școli, și înfățișarea lor — asemenea cu a școlilor din Oxford, din Cambridge — era tot așa de neagră, tot așa de tristă, tot așa de plină de muștrări pentru plăcerile, pentru cele mai mici mulțămiri ale vieții, ca și biserica, în bolțile, în icoanele, în luminile, în turnurile ei încununate de cruce. Și în această vrajă trăiau, gîndiau, simțiau și se dădeau odihnei întru Domnul oamenii, *toți* oamenii.

Acuma de jur împrejur sînt Colegii, în stil greu și pedant din epoca imperială; ca pe coperti de clasici de la Hachette sînt scrise nume de oameni mari, pe trei șferturi măcar — cînd sînt cetite — neînțelese de trecători. Supt paza aspră a « pionilor » copii îmbătrîniți de disciplină și stricați de viclenia perfidă cu care ea se înfrînge

totuși, se arată după gratiile aurite ca lupii și șacalii la Jardin des Plantes ori la Grădina Zoologică. În mijloc, «Cugetătorul» se zbate ca să-și smulgă din piatra frust o expresie definitivă. Cupola noului Panteon, șirul de mari coloane reci s'ar potrivi cumva cu învățătura și «cumințenia» ce se dă peste drum, dar cu opera lui Rodin, nu.

Și iată-te înuntru, în această biserică, unde sînt morminte, dar nu se slujește. Ce imens spațiu gol! Pe laturi aŭ fost poftiți pictorii cunoscuți, din toate școlile, să colaboreze la slăvirea unei sfinte în care niciunul nu credea cu acea credință robustă din care iese capodoperele. Staú alături diafanele chipuri fără legături cu pămîntul, iazmele poetice pierdute în ceață ale lui Puvis de Chavannes, voinicele chipuri istorice ale lui Jean Paul Laurens, concursurile de desemn, gravurile de modă bine colorate ale furnisorilor evreî de tablouri murale pentru Republica franceză. Iar în fund marele proiect, plin de mișcare și viață, de splendidă noutate, al Monumentului Republicei rămîne un platur închis între patru pereți și sămănat cu inscripții care arată că e periculos a te sui pe treptele de moluz prăbușit.

— Pour visiter les caveaux, Messieurs, pour visiter les caveaux, strigă pe rînd, cavernos, cioclii purtători de tricorn cari păzesc mausoleele de gloriî din subsol. Coborî scările în tovărășia

unei lumi dispartate, care n'a trăit poate zece minute din viața ei cu aceia a căror cenușă zace acolo jos prin voința personală nediscutabilă a lui Napoleon I-iu ori prin «voința națională», influențată de partide, a Republicei a treia. E și o biată bătrână care crede că jos e... altceva și, ajunsă acolo, e în culmea desperării că trebuie să aștepte sfârșitul explicațiilor.

Biografiile încep, strigate cîntător și pretențios, scăzînd ca învîndere de la Voltaire și Rousseau pînă la ultimii veniți, Sadi Carnot și Zola, cel d'întăiu pentru impecabilul său cilindru presidențial și pentru martiriul unui asasinat, cellalt pentru că, în afacerea Dreyfus, a fost *contra* «voinței naționale».

Întunec și muced. Economie de spațiu și abus de piatră masivă; trivialitate de flori uscate, de panglici șterse, de aur înnegrit. Nimic nu trezește o mișcare de pietate, o amintire mai vie. Cît de mult ar cere acești morți, cari s'ar bate, în dușmănia școlilor deosebite, cît de mult ar cere un fir de iarbă ieșit din pămînt viu și un zbor de albină peste potirul unei umile flori de cîmp, o lacrimă de copil care să nu cadă pe piatra hîrșcîită de ghete!

Sărmane, o sărmane glorii!

Să revenim însă la noua literatură, căreia i se fac onoruri de critică pe care de sigur nu le merită.

Aici nu e nici «plinul aier» de introdus, nici visiunea personală de recunoscut. Aceasta din urmă doar și-o impuneau, chiar cînd era exagerată, chiar cînd era nesinceră, romanticii de pe vremuri, cari, aceia, se deosebesc de tot acest «symbolism» zgomotos prin faptul, foarte important pe vremea cînd nu erau atîtea teorii, că aveau talent. Unui Vigny, unui Coppée li-a fost îngăduit să redea orîce stare de suflet, și nu se poate zice că în ei nu era puterea de a simți și de a notă orîce nuanță, cît de fugare. Iar, dacă e vorba de ruperea versului, care ar fi un vechi calapod de monotonie, o cămașă de forță pentru inspirația avîntată, pentru jocul firesc al imaginației creatoare, înaintea de toți acești cabotini, cari-și drapează în formule revoluționare patenta nulitate artistică, versul vechi fusese frînt de amara poezie socială a Americanelui Walt Whitman. Dar versul, capabil, prin rimă și cesură, prin particularitățile lui intime, pe care nu le poate prinde o definiție, să exprime orîce îndoială, orîce zvîcnire, orîce șoaptă nelămurită din lăuntru, versul n'a murit, fiindcă el, *care poate fi toată musica și care e mai mult decît musica întreagă*, nu poate să moară. Iar, dacă e vorba ca, după vers, după frasa poetică, să se arunce frasa chiar a prozei, înlocuind-o, ca în «marinismul» de balamuc, cu o sămănare fortuită de cuvinte mai mult sau mai puțin înțe-

lese, nu se pot găsi expresii în stare să califice această aberație sau să înfiereze această șarlatanie: e vorba doar de a detrona logica inherentă cugetării omenești, în ale cărei forme de stil aș trăit peste două mii de ani și care nu s'ar putea schimba decît atunci cînd înseși principiile psihice ale ființei omenești s'ar schimba prin altă constituire fizică și cînd între logica noastră și logica naturii s'ar găsi alte corespondențe decît acelea, dovedite efective și practice, de pînă acum.

Și, în acest Paris, a căruia artă și literatură de inițiați, de cercuri sacre închise «vulgului», sînt în plină revoluție contra oricărui convenții, atară, bine înțeles, de aceia pe care tocmai această revoluție o suprimă și o pregătește, — înaintea unui public internațional imens, în cadrul celei mai splendide iluzii ale unei vieți de lumină, armonie și frumuseță, Opera cea Mare serbează în fiecare seară marile triumfuri ale convenției celei mai grele de admis pentru cine nu s'ar fi deprins a trăi în ea.

Un autor *noù* dă o scenă din Pirineii, plină de farmecul legendelor muntene, al vrăjilor, al deslegărilor, al iubirilor simple, stăpînite de puterile și de zinele neînțelese ale naturii. Scene de seară lîngă apă, scene de păduri fermecate, danțuri de vrăjitoare, iată atîta adevăr, pentru mulți cu totul noù, în mijlocul căruia se desfă-

șură convenția unui cîntec, une ori idilic, alte ori pasionat, și saltă danțuri țărănești ori hore de sabat în care însă purtătoarele de vrăji sînt tinere și frumoase.

Și o convenție mai veche dă, cu musica superioară a lui Massenet, plină de un avînt îndrăcit, alte scene de țară dintr'o Ungarie fantastică, spre care a îndreptat aceeași dorință de ruralitate poetică ce doarme în sînul otrăvit al celei mai complicate și perverse civilizații.

În schimb, Teatrul frances e căzut, se pare, pe mîna autorilor belgieni cari vin cu un amestec particular de tendințe sociale și de metafisică morală. Am asistat la o piesă a unui domn Kistmaeckers, pe care o primia cu multă curiositate, cu dese rîsete îndelung prelungite, cu o vădită participare simpatică un public din care nu lipsia niciuna din categoriile superioare ale societății franceze.

Se pare că e o lectură destul de plăcută. Am văzut scene de *garden-party* noaptea târziu la un fabricant bogat care primește generali ruși, contese în căutare de amanți, fete tinere și elevi de școală politehnică, între cari e și un fiu, necunoscut aceluia, al soției sale. Cîntec de lăutari țigani în fracuri roșii și conversații generale și particulare, al căror interes e, de sigur, netăgăduit pentru persoanele — și vor fi fost multe

acolo — care cunosc mediul. Și adaug: și limba. Pentru că jargonul ce se vorbea acolo, foarte real de sigur, îmi era aproape necunoscut. În timp și spațiu limba francesă a evoluat de douăzeci de ani, de cînd am părăsit Franța.

Pe cît era de extraordinar, de particular cadrul în actul întăi, pe atîta era jocul în cel de-al doilea. O usină lîngă care — ca în piesa francesă a d-lui Gh. Diamandi, de sigur mult mai bună, — e casa de locuință, relativ luxoasă și plină de o ciudată viață, a patronului, domnul cu *garden-party*. Și e și doamna cu *garden-party*, și tînărul de la școala politehnică, pe care l-a făcut secretar-ajutor al soțului ei, și e și o tînără domnișoară, absolut modernă, ca alintături, ca pricîi și spontaneitate. Greva nu putea lipsi: în teatru produce impresie bună sfărîmarea de geamuri, pe cînd mașiniștii fac să vuiască o furtună de glasuri revoluționare. E neapărat muncitorul cu bereta pe ceafă, care strigă declarații revoluționare, și aproape tot așa de neapărat — și ca și fetița de educație americană — e tînărul «burghes» care simpatisează cu toate revendicările socialiste. Un băiat de vrîsta lui se poate amoreza de o fată de vrîsta surorii sale, pe care n'o bănuiește a-i fi măcar rudă, cum nu crede că e mamă-sa patrona la care răcnește ca și cum atîta lucru ar fi învățat la școala politehnică.

Ar fi o grozăvie demnă de tragedia greacă

dacă acel domn Kistemaeckers n'ar fi o natură destul de potolită. Ce poate fi mai artistic decît să scoți efecte mici din premise mari? Și a ceasta se întîmplă. Tînărul nu va lua pe tînără, dar mama, soția nu va ieși compromisă. Domnul va spune că apostolul burghes al socialismului este copilul *lui*. De alminterea se putea aștepta acest act de idealism de la un om care nu se menajează pentru interesele sale...

Adecă acest sfîrșit nu l-am auzit. Căci de la actul al doilea am plecat, lăsînd «ouvreuse»-i, uimită, biletele amîndouă.

De altminterea Parisul nu e izolat. Cetesc că la Berlin are succes o piesă în care se reprezintă soarta cadavrului unei fete în casă, care, expediată la maică-sa în Olanda, e vîndută, de însuși caritabilul expeditor, unui laboratoriu de anatomie. Se descopere, din discuțiile cu maică-sa, care ține o casă de întîlnire și se laudă cu aceasta, că cele mai scîrboase păcate se transmit din generație în generație la o familie care se laudă tare cu onestitatea ei. E o... comedie, și lumea rîde cu mult haz.

Pe vremea mea — o, cît e de departe! — în Paris se dădea, la acest celebru «Théâtre Français», din repertoriul modern, cîte o vijeliosă dramă romantică, în splendide versuri, a lui Richopin, un «Par le glaive» de pildă, la Odeon

se înfățișa teatrul elin în traducerea incomparabilă a bătrînului Leconte de Lisle — ai cărui minunați ochi de diamant în fața palidă îi vedeam une ori, precum vedeam, aplecată asupra cutiilor de cărți de pe cheiuri, buna față roșcovană, brăzdată și frămîntată, a lui François Coppée. Iar la Berlin se îngrămădia lumea să vadă în roluri shakespeariene pe unul din cei mai mari tragedieni ai timpului — ce rege Lear zguduitor! —, cînd nu urmăria, cu înțelegere pentru luptele *sănătoase* din societatea modernă, vre-o dramă de Sudermann, vre-o «Heimat» plină de conflicte cunoscute tuturor.

III.

Spre Parisul de altă dată, al tinereții mele, am mers întăi, în acele puține zile, așa de lungi și așa de scurte, dibuind, ca prin vechi ganguri negre, *supt* pămîntul care este acuma.

Am descoperit pe rînd ce știam odată așa de bine. Pe lîngă sentinela care, răzimată pe pușcă, își făcea o țigară uitîndu-se la camarazii cari se duceau la restaurante, am intrat în spațiul larg al curților interioare închise de zidurile regelui Louvre, în care, cu toată fereasta de unde Carol al IX-lea, cu gîndul la Dumnezeu cel bun și milostiv, a tras asupra supușilor săi de trădătoare confesiune! «hughenotă», pare că azi nu-ți mai vine a crede să fi fost un palat plin

de viață, de bucurie, de petreceri, de crime. Am trecut pe lângă redingota, împietrită în filfierea ei oratorică, a lui Gambetta și am urmărit perspectiva, de o așa de mare frumuseță încît n'o poți crede reală, a Pieței Concordiei, unde a curs sînge — și ce nobil sînge ! — și unde florii neconținute reînnoite amintesc un ideal, și a Tuile-riilor, în care verdeța străbătută de jocul copiilor înlocuiește ruinele palatului ars de revoluție al lui Napoleon al III-lea, până departe la arcul de triumf napoleonian, bogat și sever, care închide zarea.

Am străbătut iarăși sâlile de neprețuite comori în care se pierdeaŭ cele d'întăiu uimirii ale mele de student. Se măriseră și se înălțaseră de toate cunoștințele și de toată experiența critică a unei vieți întregi. Și frumuseța în atîtea forme deosebite, de la vechea sculptură elenică din timpurile de îndoială, de la mosaicele clasice până la noul peisagiu, noile scene istorice din largul dar al bătrînului negustor Chauchard, până la bronzurile frămîntate de atîta energie ale lui Kain nu se mai osebiaŭ acum pe școlii, pe epoce, pe nații decît pentru înțelegere : din ele toate se desfăcea ca un larg simț de pietate pentru toți acei cari aŭ rîvnit, mai sus decît viața, covîrșitoarea senzație a multiplicității geniului creator.

Iată acum largă linie a cheiurilor, frumuseța fără păreche a Parisului, în care Seine e numai o viață, în cursul ei viu, în malurile ei pline de lucruri mari și evocatoare de multiple amintiri. Pe cînd în Viena riul eponim era o rușinoasă ripă, care s'a acoperit, s'a «boltit» pentru a face bulevarde nouă, iar Dunărea își are viața ei aparte, viața orașului învîrtindu-se pe *ringurile* fără apă, pe cînd în Budapesta malul dunărean nu poate da decît plagiatul Parlamentului din Londra Ungurilor li place a fi Englesî, fără ceia ce a făcut pe Englesî mari: ideia de drept —, pe cînd la Berlin Spreia e o prăpastie neagră cotită printre monotone case de lucrători, pe cînd în Londra Tamisa apare ca un braț de Mare melancolic menit unui continuu usagiu practic, Seine e aierul, e lumina, e sufletul Parisului, căruia-i dă răcoarea și acele apusuri pe care nu le cunosc orașele fără apă. De pe Pont Neuf, care era să se «taie» în curînd pentru nevoile circulației, descoperindu-se basa lui de piatră, largă de un metru și jumătate, de lîngă statuia lui Henric al IV-lea, care, zîmbind în barba-i creată, n'ar mai putea da acuma găina de Duminecă în calea nevoiașului, urmăresc în sus cursul până la turnurile fără vîrf, rase și cu atît mai solide, ale admirabilei opere de sculptură arhitectonică ce e Notre Dame, iar de cealaltă parte șirul de case negre de vremi și

de muncă și de glorie de pe malul stîng, șirul de grădini zîmbitoare, de largi piețe, de frumoase *avenues* de pe malul drept.

Cu emoție am coborît malul de piatră pentru a prinde acel «bateau-mouche», spre care e totdeauna lume care aleargă și înaintea căreia se închide inexorabila bară de fier, cînd clopotul sună de plecare. Și, în fișiiitul lin al valurilor, între Germani amoresați, cari pe vremuri nu făceau concurență Englesilor, am urmărit defilarea priveliștilor către Trocadéro: Institutul, modest și mîncat de umbră, supt cupola lui ca o pălărie veche, Voltaire rîzînd din colțul lui de pîndă la ce este azi cum a rîs în zilele lui de ceia ce era atunci, Palais Bourbon, a cării colonadă simplă nu zice de loc marile lupte istorice ce s'aū purtat în el. În locul acelei frumoase grădini închise, cu colțuri de clădire arsă și dărîmată, care amintea zilele de beție distrugătoare în care Comuna a lăsat atîta numai din splendida Curte a Conturilor — artiști săraci cu spirit aventurier găsiaū acolo neașteptate colțuri sălbatece de inspirație, — e acum o vastă gară nouă. Spectacole anglo-americane se în-deasă în umbra Turnului Eiffel, care e tot așa de disparat față de această cuminte aliniere a unor ziduri măsurate și bine socotite. Trocadéro,

cu museele lui, e mai bine încunjurat de o comodă viață nouă, la aier și în verdeață.

*

Numai cine n'a străbătut zi de zi, lună de lună, an de an, cheiurile Parisului, cine n'a căutat cu o febrilă pasiune de vînător al cărții rare, al cărții frumoase, al autografului, al gravurii rătăcite prin soioasele lădiți de lemn prinse în ziduri cu scoabe de fier, cine, din sărăcia pungii ca și din plăcerea tîrguielii, n'a discutat îndelung cu ciudații vînzători, biete femeii fără vrîstă, lăsîndu-și ca locțiitori copii prea cumiți din prea multă experiență a vieții, bărbați cu îmbrăcămîntea, privirea și gesturile extraordinare, epave ale atîtor naufragii, numai acela nu cunoaște una din marile plăceri ale Parisului. Cheiurile mi-aū dat acum douăzeci de ani o bibliotecă pe care am lăsat-o apoi în alte mîni. Dar mult timp după plecarea mea doriaam așa de mult de surprinderile, de *darurile* lor, încît și visul mă ducea noaptea înnaintea vrafurilor pline de taine în care se amesteca, într'un haos așa de interesant, ce aū lăsat ca frumuseță și știință toate țerile și toate vremurile.

Și acum, în vîntul rece, care taie, supt raza crudă de soare, mînile-mi tremură atingînd lucruri fără nicio valoare și altele pe care nicio dată n'aș fi crezut să le găsesc aici, cărți despre țara și nația noastră, scrieri în limbi străine

de-ale oamenilor noștri — Dora d'Istria! —, însemnări de la persoane pe care le-am cunoscut. O, ce recoltă s'ar face aici într'o lună, amestecînd zi de zi dulcea pradă a acestor descoperiri cu înceata refacere a vieții strecurate în aceste locuri!

Și descoperirea urmează. Iată statuia de bronz, mare, sprintenă, a Arhanghelului, iată Boulevard Saint Michel, iată cafenelele pentru studenți, restaurantele lor ieftene, anticvăriile în care poți găsi scrieri unice care se plătesc cu cinsprezece bani. Mulțimea foarte amestecată care vine din deal n'am cunoscut-o niciodată, și nu vreaș s'o cunosc. Iată frînturile de piatră care după grațiile de fier arată Museul Cluny, cu antichitățile romane, medievale din vechea Luteție, din Parisul Normanzilor, care, cu biserica sfintei patrone Genevieva, era *aice*. Și iată la stînga acea Rue des Écoles în care debarcam atuncea, căutînd la două bătrîne de nație suspectă cartierul cel d'întăiū parisian, lîngă odaia de întîlniri săptămînale a unui bătrîn și supt aceia în care ofițeri greci la studii săltaū cu consoartele în sunetul pianului, pe cînd moluzul alb ploua pe masa mea de lucru.

Pe atunci se clădia la Sorbona nouă, care de sigur că era de nevoie, în totala prefacere a condițiilor de lucru din timpurile noastre. Dar un colț din clădirea veche, care adăpostise atîta

muncă devotată pentru găsirea adevărului, se mai păstra încă, și lucrăm noi, cei puțini la număr, fără sete de diplome, în cele câteva odăi din bibliotecă ce ni se puseseră la dispoziție de bătrînul Duruy, lucrăm între rîndurile cărților de prin veacuri, prinși între ziduri seculare, prin porii negri ai cărora pare că se strecurase știința atîtor generații, iar prin fereștile înguste privirea luneca în curtea de piatră asemenea cu a Colegiilor engleze, și de acolo venia o adîncă și venerabilă pace, o mireazmă de evlavie, de cinste, de modestă sîrguință prin care se întăriaū sufletele. Acolo auziam glasul, totdeauna ca dintr'un vis, al lui Gabriel Monod, cu ochii așa de oboșiți supt ochelarii lor, gluma vioaie, corosivă a abatelui Duchesne, acum foarte bătrînul director al Școlii franceze din Roma, expunerea precisă, cu atîta licărire în ochii cinstiți, a lui Bémont, păstrat încă, în acest an de jubileu, iubirii noastre și pe care îl găsesc între cărțile sale, mai retras și mai modest decît, la noi, un tînăr care-și începe cariera.

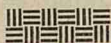
Și vreau să găsesc poarta de intrare joasă, neagră, gangurile înguste, scărițele de piatră, sucite, așa de întunecoase, pavagiul străbun de cărămizi roase. Încunjur ziduri mari și ajung iarăși la fațada cu figuri simbolice, alături de Collège de France, cu amintirea glorioasă a lui Claude Bernard, a lui Renan. *Căsuța noastră nu e*

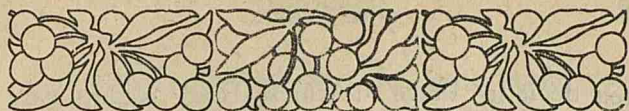
nicăiri: s'a dus, — o aflu pe urmă — supt cazmalele dărimătorilor pentru a face loc unor sălf luminoase în care e de sigur tot atîta știință, dar fără umbrele, deprinse cu sărăcia și întunerecul, ale înnaintașilor din alte vremuri. Și simt bine că în praful lor s'a risipit și ceva din sufletul mieu.

Tot înnainte pe strada acestor școli de tradiții vechi și mari. Undeva în fund e Rue du Cardinal Lemoine. N'am nevoie de nicio călăuză, și de ce aș întreba pe cineva? Aceleași amintiri ca și până acum mă duc de mîină, așa de triste și așa de bucuroase în același timp. Și o găsesc. În stînga, zidul vechiu din colț, — și ce mare a crescut acuma, umbrind strada întreagă, copacul tînăr care-și încerca de-asupra pietrelor cele d'întăiū ramuri curioase de a ști ce se petrece în lumea oamenilor! La rîndul întăiū de la 28 bis, al treilea după socoteala noastră, balconul de piatră nu mai are cușca de canari, de păsări din Senegal, și nu mai sînt albe perdele tinere la ferești. Și tot ce-a fost acolo nu mai este, cum nu mai sînt cei douăzeci de ani ai miei. Așa de adevărat cum e ziua rece și tristă de astăzi prin care trec însă din cînd în cînd raze călduțe ca ale regăsirilor.

În capătul cellalt, marea bibliotecă, spre care te duceaî odată sus pe imperiala omnibusurilor

trase de cai încet, încet, ca pe un drum de țară — acuma sînt omnibusuri electrice și zguduitoare curse de trenuri subterane —, Biblioteca Națională a rămas aceeași. Curtea tăcută, sala de așteptare, funcționarul cu tricorn pentru revisia biletelor de intrare și ieșire. Dar frunțile plecate sînt altele: cele lucii de atunci sînt acoperite de țernă și cele lucii de acum aveau atunci voioase plete tinere. Iar bibliotecarul șef, gras, rumăn, mulțămit, e tînărul timid, cu ochii nesiguri supt ochelari, care-și cîștiga cea d'întăiu treaptă a vieții asupra slovei șterse a manuscrisurilor.

Versailles.

Acum un șfert de veac, puteai să mergi încă la Ludovic al XIV-lea. Marele și mîndrul, tru-fașul rege nu se împăcase cu noul regim republican și nu voiă să știe nimic din ce se întîmplase după moartea lui, ba nici măcar că în vîntul Revoluției care răsturnă de pe umeri capul strănepotului său, zburase și biata lui cenușă. Se ținea ascuns în Versailles, între zidurile arhitecturii pe care el o voise și o impusese epocei sale, în lungile saloane pline de povestea zugrăvită a luptelor și triumfurilor sale, și de pe margenea ferestilor înnalte el privia aleile măiestru trase, pajiștile fragede, jocurile de apă, grotele și chioșcurile de plăcere ale grădinilor neîntrecute, până la Trianonul său și la acela pe care-l clădise, mai mic, ca pentru vremea ei, bălaia, zburdalnica noră de strănepot, fata Mariei-Teresei, cu căpușorul șubred, menit cuțitului. E adevărat că mai era lume în Versailles și aiu-

rea decît în Place d'Armes. Erau soldați cari uitaă să-și îmbrace dantelele, ofițeri cari făceau necuviința de a nu-și pune perucile; erau învățați căroră Curtea neglija să li servească o pensie, erau negustori și lume mai de jos, de care însă nu se ține nicîo seamă. Seniorii muriseră și, reținuți de legăturile lor cu plebeienii îmbogățiți, ba chiar cu bancherii jidani, urmașii lor nu mai aveau intrare la Maiestatea Sa. Și frumoasele doamne, care nu mai știaă eticheta taburetului, a trezirilor și culcărilor regale, nu mai puteau încînta ceasurile goale ale monarhului de două ori secular; și apoi, fără roșu pe buze și pe obraji, fără coafuri savante, clădite pe creștetul lor cochet și mîndru, ele nu mai puteau să placă unui om de gust. Se zicea prin ziare, scrise într'un stil cu totul stricat, că nu mai era un rege, dar aceste cutezătoare aserțiunii priviaă numai Parisul, care a fost totdeauna un oraș zgomotos, lipsit de reverență și destul de nesuferit.

Ei bine, ca toate lucrurile, și cele mai mari, și cele mai sigure și cele mai nobile, s'a dus și acesta.

Cu un tramvaiu electric, alergînd printre grădini de țară, printre locuinți isolate și colțuri de adăpost pentru excursioniști și amorezați, tăind fără atenție orașele așa de frumoase ca Sèvres, unde se lucrează porțelana Maiestăților Lor, am ajuns la piața vestită care era plină de lume.

Și ce lume... Erau pribegii din toate țerile, parveniți plini de importanța persoanei lor și înbrăcați, ei și tovarășele lor, potrivit cu dînsa, și era o mare gloată de popor parisian, pe care, ce e drept, și mai înainte o primia odată pe săptămînă, în grădinile sale fermecate, în sălile sale de primire și de odihnă, magnificul rege.

Le-am regăsit, cu plafondurile lor de greoaie stucătură aurită — o «lambris dorés»! —, cu tapițeriile mărețe, cu statuile și picturile timpului și iarăși ochii miei cuprinsesă feeria de drumuri înflorite rînduite de talentul nobil al lui Lenôtre.

Dar acum, scări nouă, pecetluite cu inițialele Republicei Franceze, duceau aiurea, în alte rînduri, spre altă lume. Erau acolo revoluționarii, radicalii, dărîmătorii de tronuri, sfărîmătorii de tradiții, regicizii. Toți: Danton cel crud, Robespierre cel implacabil, Marat scîrbos în baia sîngelui său ignobil revărsat de cuțitul Charlottei Corday. Și apoi o frumoasă mină mică și albă, dar așa de tare, dădea în lături: un ofițer scund, cu fața rotundă, cu ochi liniștiți ca ai statuiilor imperiale și fatidici ca și dînșii, înveșmîntat în uniforma lui simplă de război, ridică din praful sîngeros al unor lupte în care se măsurase lumea întreagă ruginita coroană a Cesarilor și și-o punea pe frunte. Ce mică par

Bourbonii, grași ca un Ludovic al XVIII-lea, slabî ca un Carol al X-lea, pe urma acestuî uriaș al energiei, fulgerat de furtuna răscolită prin voința lui! Și sceptrul regilor «prea-creștini» ajunge prin alte revoluții în mîna unor cadeți fără respect față de mai marii lor. Un alt Napoleon vine, ducînd răsbunarea înfrîngerii franceze pînă la țermurile Rusiei, și acest romantic cu ochii albaștri și părul blond neagă pe Bourboni în chiar acest palat al izolării lor grandioase. Iar, cînd vulturul cade a doua oară, rănit de moarte la Sedan, cine se înstăpînește în acel Paris de neastîmpăr, trădare și crimă, ca și aici, în locul armoniei liniștite, a dreptului îndătinat, al pom-pelor neizgonite? Priviți funeraliile regale ale inginerului care, cu cilindrul negru în cap și cordonul decorației imperiale pe plastronul alb, usurpă, la Versailles chiar, locul regalității..

Se închide. Învălmășita mulțimea pleacă pentru ca în altă Duminecă să vie altă mulțime. Iar sale, grădini, chioșcuri rămîn pustii într'adevăr, în adevăr goale. Stăpînul a plecat acum, căci așa aū voit oamenii nemiloși, și de aice!

CUPRINSUL

CUPRINSUL.

	<u>Pag.</u>
Prin Germania	5
La Colonia	19
Spre Bruxelles	23
Prin Franța de Nord la Calais	33
Rînduri din Anglia	37
Oxford	59
Windsor	65
Paris	68
Versailles	97
